

”Fascismen under mellankrigstiden var verktyget för att, inte bara se hur historien utvecklar sig, utan för att verkligen ’göra historia’, mot en ny horisont och en ny himmel. Fascism innebar att bryta sig loss från snarorna hos ord och tankar och att nå stordådet.”

Roger Griffin

Henrik Arnstad: Fascism, kristendom och en alternativ modernitet

1. Den revolutionära moderniteten.

Under de senaste århundradena har mänskligheten i allmänhet och västerlandet i synnerhet kontinuerligt konfronterat ett fenomen, som går under samlingsnamnet *moderniteten*. Begreppet är mycket svårt att definiera. Det sammanfattar ideologiska, industriella, politiska, metafysiska (religiösa), kulturella, sociologiska, institutionella, vetenskapliga och tekniska utvecklingar. Detta i kombination har åstadkommit genomgripande förändringar angående hur människor föreställer sin plats i världen, kosmologi, moraluppfattningar och livsföring – det vill säga grundläggande materiella och filosofiska förutsättningar för själva existensen. Den moderna tidsålderns födelse inbegriper spridandet av rationalism, liberalism, socialism, konservatism, sekularisering, individualism, kapitalism, utbildning, social rörlighet, urbanisering, industrialisering, tillkomsten av den urbana medelklassen och arbetarklassen samt uppkomsten av tron på det ständiga framåtskridandet och ekonomisk tillväxt. Demokrati och folkvalda politiska församlingar liksom byråkratisering och professionalisering av statsförvaltningen. Revolutionära utvecklingar inom kommunikationer, massmedia, transport, geografiska upptäckter, imperialistiska expansioner, sekulär vetenskap och en ständigt allt mer kraftfull teknik, teknologi och teknokrati vilka bland annat resulterat i en vapenkraft så enorm att den överhuvudtaget inte går att jämföra med den våldskraft som utövades med blodig frenesi för bara några generationer sedan. Ingen annan omvälvande förändring inom mänsklighetens

historia – inte ens införandet av jordbruket för dryga 10 000 år sedan – har haft en sådan snabb inverkan på livet som moderniteten.¹

Ovanstående beskrivning är lätt att kritisera, utifrån enkla historievetenskapliga principer. Oftast utnämns upplysningstiden samt de amerikanska och franska revolutionerna under 1700-talets slut som startpunkter för moderniteten, men många av de processer som nämns startade långt innan dess. Andra har lite eller inget att göra med varandra och framför allt kan modernitetsbegreppet sammantaget kritiseras utifrån att vi efterhand tolkar in enstaka händelser i ett påhittat större sammanhang. Det finns inget datum då ett feodalt eller tidigmodernt Europa gick under och ett nytt ”modernt” steg fram. Ändå är det ett obestridligt faktum att själva den mänskliga existensen i en storstad av idag är annorlunda, jämfört med hur livet föreställde sig för på landsbygden under 1600-talet. Denna generalisering är – hur vi än uppfattar den – en realitet som har stor betydelse för mycket, inte minst angående fascismen. För liksom politiken i allmänhet under 1900-talet är just förhållandet till moderniteten avgörande för fascismens ideologi. Moderniteten hörde till de förutsättningar som fascismen krävde 1919. Det är omöjligt att tänka sig fascismen utan detta fenomen. Den brittiske sociologen Stuart Hall definierar ett modernt samhälle enligt följande fyra punkter:²

1. Dominans av *sekulära former av politisk makt och auktoritet*, vilka opererar inom definierade territoriella gränser (den moderna nationalstaten).
2. En *pengbaserad ekonomi* baserad på storskalig produktion och konsumtion av varor på en marknad. Utbredd privat ägande och ackumulering av kapital utifrån systematik och långsiktighet.
3. En *tillbakagång för traditionell social ordning* med fixerad hierarki, vilken ersätts av dynamisk social och könslig uppdelning av arbetet (distinkta patriarkala relationer mellan kvinnor och män).
4. En *tillbakagång för religiös världsåskådning*, till förmån för sekulär och materialistisk kultur.

Detta kan jämföras med den brittiske politiske teoretikern David Held, som även han sätter upp en lista med fyra punkter:³

1. *Territorium*. Moderna nationalstater har fixerade exakta gränser.

¹ Jordbrukarsamhället var förvisso en mer omvälvande innovation än moderniteten, men den tog betydligt längre tid på sig.

² Stuart Hall, Bram Gieben (red.), *Formations of Modernity* (Cambridge, 2007), sid. 6.

³ David Held, ”The Development of the Modern State”, ur Stuart Hall, Bram Gieben (red.), *Formations of Modernity* (Cambridge, 2007), sid. 88.

2. *Kontroll över våldsresurser.* Förutsättningen att kontrollera våldsanvändningen och dess metoder (stående arméer och polismakt) blev enbart möjligt efter ”pacifieringen av folket” – den moderna nationalstatens besegrande av rivaliserande makt- och auktoritetscentra.
3. *Opersonlig maktstruktur.* Idén med en opersonlig och suverän politisk ordning var omöjlig så länge som politiska rättigheter, skyldigheter och plikter var nära knutna till egendom, religion och traditionella samhällseliter såsom adeln.
4. *Legitimitet.* Lojaliteten hos medborgarna är någonting som moderna stater måste erövra – och ständigt upprätthålla. Dessa stater måste reflektera behoven och intressena hos majoriteten av sina medborgare.

Stuart Hall fyller på med fler faktorer, framför allt det moderna samhällets systematik angående att producera och klassificera kunskap. Ett arv från 1700-talet och upplysningstiden. Just förhållandet till upplysningen har framhållits som den främsta skillnaden mellan kommunism och fascism. Exempelvis den svenske historikern Peter Englund skriver att ”medan stalinismen stod för en extrem variant av upplysningstidens idéer, kan nazismen ses som ett minst lika extremt förkastande av detta upplysningstida arv”.⁴ Resonemanget har fördelen av tydlighet men bör problematiseras. I århundraden fanns enbart en enda gemensam identitet i västerlandet; uppfattningen om att vara kristen. Upplysningstiden ifrågasatte detta – oavsett om fortsättningen hette Stalin eller Hitler. Den moderna sociologin understryker vikten av kollektiva identitetsskapare, behovet av känslomässig tillhörighet samt symboliska gränser mellan ”vi” och ”dem”. Dessa behov tillfredsställdes i såväl Sovjetunionen som Nazityskland, trots att Gud – utifrån den förmoderna synen på honom – hade dött. Detta leder vidare till grundproblemet angående den politiserade (eller rentav rasistiska) synen på moderniteten, nämligen att den är en evolution som samtliga samhällen kommer att åstadkomma. Visserligen några långsammare än andra, utifrån en olikhet i en på förhand given ”utveckling”. Denna ideologiska determinism, som återspeglas i synen på fascismen som motpol till upplysningstiden, avfärdas av forskningen. De moderna samhällenas historia har inget slutmål, lika lite som de hade en början 1789. De moderna projekten – i plural – behöver inte ha sitt facit i de västerländska demokratierna. Dagens Kina är ett exempel på hur en *alternativ modernitet* implementeras i en mordisk diktatur. Hall skriver:

Förintelsen, som mördade den europeiska judenheten, utfördes av en stat som ansåg sig själva vara summeringen av all civilisatorisk och kulturell utveckling. Den besvärande tanken uppstår, att modernitetens triumfer inte bara finner

⁴ Peter Englund, *Brev från nollpunkten* (Stockholm, 1996), sid. 127.

sina rötter i framsteg och upplysning. Där finns även våld, förtryck och exkludering. Där finns de ålderdomliga, de brutala, de icke-föränderliga och de undertryckta aspekterna på modern livsföring. Rastlösheten – en nyckelingrediens i den moderna upplevelsen – blir allt mer besvärande.⁵

Denna insikt är nyckeln till problematiken om huruvida fascismen var en motreaktion på moderniteten, en fortsättning på moderniteten – eller kanske något helt annat.

2. Modernitet och anti-modernitet i de fascistiska staterna

Våren 1937 stod världen inför världskrig samtidigt som en världsutställning öppnade i Paris. Hedersplatsen vid bron över Seine tilldelades den nazityska paviljongen.⁶ Denna var tidstypiskt modernistisk och klassisk på samma gång, med skyhöga kolonner upp emot en enorm örn med svastika i sina klor. Pelarna hade förebilder i antiken, men innehade den nya tidens proportioner och stilistik. Skulpturen vid pelarnas bas⁷ innehöll å andra sidan ingenting av mellankrigstidens ”degenererade” abstrakta uttryck utan föreställde två enorma muskulösa män, som pittoreskt höll varandra i handen på ett ganska feminint sätt (syftet var att manifesteras raslig gemenskap). Männens ansiktsdrag var dock maskulint sammanbitna och deras blickar stadigt fästa mot horisonten och en ny tid. Denna till synes paradoxala blandning av futurism och konservatism, framtidstro och tillbakablickande samt progressivitet och reaktionära tankar var i själva verket typiskt fascistiskt.

Vid tiden för världsutställningen i Paris hade både det fascistiska Italien och det nazistiska Tyskland sedan länge lämnat perioden av delad parlamentarisk makt. Den italienska demokratin hade avvecklat sig själv efter att fascistpartiet PNF – med hjälp av våld och manipulationer – fick nära 65 procent av rösterna i valet 1924. I Tyskland hade nazistpartiet NSDAP under Adolf Hitler blivit största parti 1932 samtidigt som den ekonomiska krisen hade gjort det liberala politiska systemet ytterst instabilt. Faktum är att när Hitler tillträdde som rikskansler måndagen den 30 januari 1933 var det som ledare för den första parlamentariska majoritetsregeringen på länge, bildad under den konservative presidenten Paul von Hindenburgs förmedling och med deltagande av det konservativa Tysknationella folkpartiet.⁸ Den tyska nazismen fick makten helt på laglig väg – Adolf Hitler var 1933 en legalt tillsatt ledare i en västerländsk liberal demokrati. Därefter kunde nazismen utnyttja mordbranden i riksdagshuset 27 februari 1933 för att skapa diktaturen Nazityskland. I Italien

⁵ Stuart Hall, Bram Gieben (red.), *Formations of Modernity* (Cambridge, 2007), sid. 16.

⁶ Angående Parisutställningen, se Peter Englund, *Brev från nollpunkten* (Stockholm, 1996), sid. 91f.

⁷ Skulpturen hette *Kamratskap* och konstnären var Josef Thorak, (1889-1952) som mer eller mindre fungerade som Albert Speers ”hovskulptör”.

⁸ Lars-Arne Norborg, ”Tyskland: Historia 1919-1933”, *Nationalencyklopedin*.

saknade Mussolini de möjligheter som Hitler givits av riksdagshusbranden och han tvingades följaktligen arbeta mer gradvis. Efter valet 1924 satte dock händelseutvecklingen igång på allvar, när socialdemokraten Giacomo Matteotti inlämnade en rapport till parlamentet om den utbredda korruptionen inom fascistpartiet PNF. Detta var ytterst känsligt, eftersom fascismens varumärke var byggandet av ett nytt och friskt Italien – en väg undan den degenererade liberala korruptionen. Följden blev en våg av förnyad *squadrisimo* som i förstone innebar att Matteotti mördades. Detta mord väckte avsky och förskräckelse även inom konservatismen, som gavs sin sista chans att bli av med Mussolini. Men denne valde politisk offensiv och i ett tal den 3 januari 1925 tog han ”fullt politiskt, moraliskt och historiskt ansvar” för det nya våldet och mordet på Matteotti.⁹ Via en serie undantagslagar kunde han bli Italiens diktator och 1927 hade samtliga politiska partiet utom PNF upplösts.

Degenerering och återfödelse

All analys av de fascistiska statsbildningarnas förhållande till moderniteten måste utgå från fascismens ideologiska kritik av det moderna samhället – kallad *degenereringen*. Det innevarande samhället som en allvarligt sjuk kropp. Häri ligger också bakgrunden till den revolutionsartade snabbhet, med vilken både Mussolini och Hitler angrep det liberala parlamentariska samhällssystem som varit grundförutsättningen för deras respektive väg till makten.

Att komma till ensam regeringsställning för en fascist är inte bara att inleda en ny politik. Att komma till makten för en fascist är att stå på tröskeln till en ny värld – att inleda en ny era, vilket är en dialektisk tvilling till att avsluta den förevarande degenererade eran. Fascismen ser den liberala staten och nationen som en patient, vilken måste akutbehandlas och bli frisk. Roger Griffin skriver att den mytiska nyckelkomponenten hos fascismen – *återfödelsemyten* (“the myth of *palingenesis*”) – konkret innebar att fascister, då de grep makten under mellankrigstiden, inte var anti-moderna utan att de inledde program för att åtgärda de degenerativa delarna av moderniteten. I exempelvis Tysklands fall var dessutom samhällssjukdomen ytterst konkret manifesterad utifrån rörelsens brutala antisemitism. Judarna var sjukdomen och genom att avlägsna dessa skulle samhället botas och den nya tidsåldern kunna inledas. Detta ligger i linje med fascistisk samhällskritik. Fascismen, enligt Griffin, ”representerar en *alternativ modernitet* snarare än ett avfärdande av densamma”.¹⁰

⁹ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (London, 2004), sid. 110.

¹⁰ Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York, 2007), sid. 2.

Fascismen under mellankrigstiden var verktyget för att, inte bara se hur historien utvecklar sig, utan för att verkligen ”göra historia”, mot en ny horisont och en ny himmel. Fascism innebar att bryta sig loss från snarorna hos ord och tankar och att nå stordådet. Att använda den mänskliga kreativiteten för att producera, inte konst för konstens skull, utan för att skapa en ny kultur i en total handling av skapande, av *poesis*. Fascism, för dess mest hängivna troende, gav löftet om att vara bokstavligen epokgörande.¹¹

Denna fascistiska syn på den egna ideologin som historisk vändpunkt i mänsklighetens existens på jorden delas med kommunismen, men Griffin går längre än så. Han menar att fascismen i sig kan tolkas som ”en politisk variant av modernismen” och att det yttersta målet hos Mussolini och Hitler inte bara var att skapa det utopiska fascistiska samhället, utan att bokstavligen förädla fram ”ett nytt människosläkte” – *en ny människoras*, utifrån den mytiska ultranationalism som ligger till grund för samtliga fascistiska rörelser.

Ett särskilt intressant konkret exempel på hur botandet av nationen – uppfattad som sjuk kropp – kunde gå till finner vi inom den serbiska fascismen; ZBOR-rörelsen (*Jugoslavenski narodni pokret*).¹² Denna rörelse var ett av inslagen i den myriad av fascistiska, pro-fascistiska eller fascistinspirerade rörelser som växte fram inom den jugoslaviska statsbildningen efter dess grundande 1918. Precis som i Italien och Tyskland efter enandena på 1800-talet var den jugoslaviska nationalismen en konstruktion ovanifrån som inte motsvarades av någon folklig nationalkänsla hos de serber, kroater, slovenier, bosnier, montegriner och andra etniska grupper som plötsligt över en natt fann sig vara ”jugoslaver”. ZBOR grundades på 1930-talet under ledarskap av Dimitrije Ljotić och ”kombinerade en integral jugoslavisk nationalism med serbisk dominans, inspirerad av ortodox kristen mysticism, anti-materialism, förespråkade en organisk stat och ett samhälle baserat på antidemokrati respektive antiparlamentarism”, skriver historikern och Jugoslaviexperten Marko Attila Hoare.¹³ ZBOR misslyckades dock med att finna nödvändigt politiskt utrymme för att växa till en massrörelse och dess sympatisörer förblev fåtaliga. År 1940 förbjöds ZBOR, då den jugoslaviska staten försökte hålla distansen till det segerrika Nazityskland och det fientligt inställda fascistiska Italien. Situationen förändrades emellertid dramatiskt 6 april 1941, då axelmakterna attackerade och ockuperade Jugoslavien. Serbien föll under tysk kontroll och samtliga politiska partier förbjöds – med undantag av ZBOR, vars konjunktur

¹¹ Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York, 2007), sid. 4.

¹² För redogörelsen om serbisk fascism nedan, se framför allt Marko Attila Hoare, ”Yugoslavia and its successor states”, ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 414-433.

¹³ Marko Attila Hoare, ”Yugoslavia and its successor states”, ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 417.

kraftigt vände uppåt. I juli 1941 skakades Serbien av partisanuppror varpå Hitler överraskades av de serbiska eliternas massiva uppbackning av de tyska ockupationstrupperna. Tillsammans krossade tyska krigsmakten och antikommunistiska serber partisanernas offensiv, varpå Serbien gavs kraftigt utökad autonomi av en tacksam Adolf Hitler. Den tyska ockupationsregimen ersattes av den serbiska ”Regeringen för nationell frälsning” – där flera ledande ZBOR-medlemmar fick statsrådsplatser – och Serbien tilläts till och med en egen krigsmakt i miniatyr; det Serbiska statsgardet. Målet var att erövra ett stor-Serbien under det nazityska paraplyet. Ideologiskt inriktade sig denna serbiska fascistiska statsbildning på romantisering av agrara värden samt ytterst aggressiv antisemitism. Serberna ansåg sig vara ”renrasiga arier” medan judar rensades bort från det offentliga livet och segregerades från övrig befolkning. Arbetet sköttes av serberna själva, via egna polisstyrkor som senare överlämnade judarna till Nazityskland i samband med Förintelsen. Men detta öde drabbade inte ungdomarna bland de talrika serbiska kommunisterna – och här kommer vi in på moderniteten hos den serbiska fascismen. Både judar och kommunister utgjorde, enligt ZBOR, symptom på den nationella kroppens sjukdom. Men botemedlen skiljde sig drastiskt åt, angående de bägge grupperna. Medan judarna småningom mördades under Förintelsen så inrättade ZBOR från 1942 särskilda institut för ”omskolning” av unga kommunister under 25 år.¹⁴ Där försågs de med freudianska psykoterapeutiska behandlingar vilka tillhörde den dåtida världens mest moderna, påkostade och avancerade. Dessa behandlingar utgjorde inga våldsamma övergrepp, såsom exempelvis Sovjetunionens inspärning av dissidenter på ”mentalsjukhus”. Tvärtom var inställningen gentemot kommunisterna ärlig och optimistisk. Kommunism ansågs inte vara någon biologisk eller ärftlig degeneration, utan ett psykologiskt trauma som kunde behandlas och botas. De unga kommunisterna var sjuka och kunde därmed inte hållas ansvariga för sina tidigare politiska handlingar. Den serbiska historikern Ana Antic beskriver inställningen:

Patienterna skonades från död och koncentrationsläger. Istället togs de till institutet, där de försågs med en trygg omgivning. De blev ompysslade och behandlades med värme, passion och tillit. Hela processen tolkades utifrån Sigmund Freuds tankar om kärlek till patienter. Praktiskt sågs relationen mellan den fascistiska staten och de unga kommunisterna som en föräldrelation gentemot vilsegångna barn, vilka i detta fall utgjorde ”Serbiens framtid”.¹⁵

¹⁴ Framställningen nedan bygger på den serbiska historikern Ana Antic föredrag ”Fascism and psychoanalysis” vid seminariet *Fascisms on the Periphery* (Uppsala, 17–18 November 2011).

¹⁵ Ana Antic, ”Fascism and psychoanalysis”, ur seminariet *Fascisms on the Periphery* (Uppsala, 17–18 November 2011).

Det mycket framgångsrika projektet gavs namnet ”terapeutisk fascism” och ZBOR hade, trots sin hatiska antisemitism, inga problem med att Sigmund Freud varit jude. Märkligt nog idoliserades tvärtom Freud såsom en av den västerländska vetenskapens främsta företrädare. Den terapeutiska fascismens betydelse hos ZBOR kommunicerades dessutom som en central punkt i rörelsens politiska program, eftersom den psykoterapeutiska behandlingen av cirka 1 200 unga kommunister ansågs vara en förstudie till hur hela den serbiska nationen skulle genomgå fascistisk pånyttfödelse – hur den nya fascistiska människan praktiskt skulle tillverkas. Freudiansk psykoterapi ansågs på sikt kunna återföda en hel nation. Ett helt igenom konkret exempel på hur en fascistisk rörelse konstruerade en egen och unik *alternativ modernitet* utifrån nyfikenhet och öppenhet angående modernitetens metodik. ZBOR satte inga ideologiska spärrar angående hur den egna reaktionära agrara samhällssynen kunde kombineras med modernitetens avantgardistiska vetenskap, vilket var en framgångsrik inställning. En övervägande majoritet av de 1 200 behandlade ungdomarna gick vidare efter psykoterapin såsom övertygade fascister.

Förflutenhet och framtid

Grundläggande i fascismens syn på världen var att historien stod inför ett avgörande vägval och att fascisterna själva måste göra den definitiva insatsen och rädda i första hand den egna nationen, i andra hand ”västerlandet” och i sista hand den suicida mänskligheten från den nära förestående katastrofen. Detta förklarar de extrema åtgärder, framför allt världskrig och Förintelsen, som fascisterna var beredda att vidta för att göra verklighet av sina drömmar om den nya tidsepoken. Allt kunde riskeras och nästan allt kunde offras – särskilt ”de andra” – i kampen för att bekriga den innevarande krisen. Samtidigt krävde den fascistiska återfödelsen ett skimrande och idoliserat förflutet, annars fanns ju ingenting att återfödelse till. För den italienska fascismen stod antikens Rom och dess imperium i förgrunden. Mussolini vårdade ömt landets romerska kulturarv med ivrigt stöd från de konstnärliga, kulturella och litterära eliterna. Den till synes paradoxala blandningen av förflutenhet och science fiction-artad modernitet illustreras av Griffin med världsutställningen i Chicago 1933; *A Century of Progress* (”Ett århundrade av framsteg”). Den italienska fascismen manifesterade sitt deltagande genom att anlända i 24 stycken Savoia-Marchetti SM.55X sjöflygplan, som majestätiskt och futuristiskt landade på Lake Michigan. I bagaget fanns en 1 700 år gammal kolumn som grävts ut i Ostia Antica, imperie-Roms hamn. Den urgamla kolumnen restes framför den italienska paviljongen, i en triumf för den fascistiska moderniteten. Denna blick, både bakåt i det förflutna och framåt mot en utopisk framtid, återfanns tydligt i den fascistiska arkitekturen. Mussolini lät bygga ultramoderna, futuristiska och vackra byggnader, som *Casa del Fascio* – fascismens högkvarter i Como. Detta hus var 1936 kanske

den mest hyllade modernistiska byggnaden i världen. Men interiört fylldes dessa byggnader ofta med antikt inspirerade fresker och mosaiker. Stora moderna fönster blandades med kolonner, besjälade av Roms storhetstid. Överhuvudtaget är det ingen slump att både Italien och Nazityskland uppvisade en sådan enorm entusiasm för kultur, konst och arkitektur. Den nya fascistiska mänsklighetens nationer skulle byggas – bokstavligen. Ofta mycket vackert och inspirerat, som Mussolinis EUR-område i Rom. Detta är något som världen efter 1945 haft mycket svårt att hantera, eftersom fascismen – förstäligt nog – har likställts med råhet, anti-intellektualism och intellektuell tomhet. Eller för att citera antifascisten Norberto Bobbio; ”där det fanns kultur fanns ingen fascism – där det fanns fascism fanns ingen kultur”.¹⁶ Englund beskriver nazistisk arkitektur som ”billiga fynd hemburna från neoklassicismens loppmarknad och sedan staplade på varandra”¹⁷ och rent estetiskt kan detta vara sant. Men häri ligger en fara, nämligen att utifrån avsky för fascismen missa en viktig lämning – ett avgörande källmaterial – angående ideologins väsen. Fascismens triumfer i Europa innebar förvisso att kontinenten kastades in i barbariet, men Bobbios påstående om att fascismen innebar kulturellt vacuum är mer än en felaktighet. Påståendet är motsatsen till det verkliga förhållandet.

Fascismens maktövertagande i Italien och Tyskland innebar högkonjunktur för kulturindustrin. Särskilt angående Nazityskland är detta faktum svårhanterligt, vilket syns mellan raderna i Englunds ord ovan. Till exempel: I Milano anordnades 1982 en utställning med namnet ”1930-talet: Konst och kultur i Italien”. En liknande utställning i dagens Tyskland – ”Konst och kultur i Nazityskland” – vore fullständigt otänkbar. Angående Nazitysklands förhållande till konsten är det istället 1937 års utställning om ”degenererad konst” som dominerar. Två år senare beordrades förstörelsen av 1 000 målningar och 4 000 akvareller. Den ”sjukliga” moderna konsten skulle i Nazityskland ersättas av vad vi idag ser som propagandistisk kitsch, eller för att citera författaren Peter Adam; ”man kan bara se på Tredje rikets konst genom linsen Auschwitz”.¹⁸ Men även detta går att problematisera. Prominenta modernistiska arkitekter verkade i många år även i Tredje riket, såsom Mies van de Rohe (som hade en beundrare i Joseph Goebbels) och Walter Gropius. Framför allt är det inte särskilt relevant för eftervärlden att kritisera den konstnärliga kvaliteten hos Nazitysklands kulturella produktion. Istället kan vi – återigen – tolka framför allt planerna på den framtida nazityska ”världshuvudstaden” Germania som en alternativ modernitet. När vi ser bilderna på Albert Speers modeller av hur den enorma staden skulle se ut tar vi till ord som ”groteskt”. Men vi kan även, precis som Adolf Hitler säkert gjorde, föreställa oss hur det

¹⁶ Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York, 2007), sid. 22.

¹⁷ Peter Englund, *Brev från nollpunkten* (Stockholm, 1996), sid. 97.

¹⁸ Peter Adam, *Art of the Third Reich* (New York, 1992).

skulle ha varit att vandra dessa gator – konkreta manifestationer av den nya eran i mänsklighetens historia. Nazisterna ville skapa en *alternativ modernism* såsom en del av deras alternativa modernitet. Att bränna ”degenererad konst” var en del av uppbrottet från det gamla och sjuka på vägen till det fascistiska friska. Det går till och med att tolka modernismen – som allmänt kulturellt fenomen – såsom ett uppror mot moderniteten, i ett försök att skapa en ”ny” modernitet. Utifrån denna tanke är även Hitlers romantiserande kitsch modernism.

Liksom alla samhällssystem och ideologier behövde fascismen en så kallad *narrativ*, en mytifierad berättelse där den egna tillblivelsen skildras som drama. Litterärt innebar skapandet av de bägge fascistiska staterna i Tyskland och Italien en ny bokvärld, som symboliserade tillblivelsen av ”den nye mannen” – på italienska *il nuovissimo uomo*. Böcker om den fascistiske aktivisten, som mytifierades enligt ett ständigt återkommande mönster. Hjälten återvänder från första världskriget och finner sig leva i ett degenererat samhälle där den liberala bourgeoisien lever ett förkastligt och utsvävande liv samtidigt som socialister tillåts förnedra nationen och dess symboler. Hjälten återknyter till ett ärofyllt frontliv genom att bli fascist och hans individualistiska liv ersätts av meningsfullheten och den kollektiva gemenskapen hos kampen för något högre, vackrare och underbart. Individerna underkastar sig striden för *nationen* och når därmed en helt ny existens. Denna känsla grep onekligen hela det tyska och italienska samhället – efter mitten av 1930-talet var troligen regimerna i Tyskland och Italien de mest populära samhällsbildningarna som någonsin existerat i världshistorien. Mussolini beskrev det som ”fascismens stora flod” när människor från de mest skilda sociala, kulturella och geografiska bakgrunder fann gemenskap i detta politiska utrymme ”bortom höger och vänster”. Men konstruktionen av de fascistiska staterna var inte oproblematiske, eftersom den skedde i redan existerande statsbildningar. Både Italien och Tyskland hade stora politiska, sociala och kulturella eliter som måste förhandlas in i den alternativa moderniteten. Paxton påpekar att de fascistiska diktaturerna varken var monolitiska eller statiska:

Ingen diktator regerar ensam. Han måste åstadkomma samarbete, eller åtminstone acceptans, från maktens avgörande agenser [*agencies*] – militären, polisen, rättsväsendet, statsförvaltningens chefer – samt från mäktiga sociala och ekonomiska krafter. [...] Som en konsekvens av detta har världen aldrig skådat en ideologiskt renodlad fascistisk regim. I själva verket är en sådan en omöjlighet.¹⁹

¹⁹ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (London, 2004), sid. 119.

Uttryckt på ett annat sätt så upphörde inte politiken, när Italien blev fascistiskt eller när Tyskland blev Nazityskland. Förvandlingarna innebar inte ”historiens slut” i de bågge länderna, utan krävde fortsatta ständiga förhandlingar och omförhandlingar socialt, kulturellt och ekonomiskt. Den tyske statsvetaren Ernst Fraenkel beskrev redan 1941 Nazityskland som en ”dubbelstat” (*Dual State*), bestående av en ”normativ stat” med legalistiskt baserade myndigheter respektive en ”prerogativ stat” byggd på Nazistpartiet.²⁰ Fraenkels synsätt var fruktbart på många sätt. Ett exempel på denna dubbelhet är att mord var olagligt under hela Tredje rikets existens, samtidigt som regimen mördade miljoner. Den normativa staten grep, åtalade och dömde enskilda mördare parallellt som den prerogativa staten genomförde Förintelsen. Hitler avskaffade aldrig formellt Weimar-republikens konstitution från 1919. Mussolini var ännu mer medgivande gentemot den normativa staten – den italienska fascismens propaganda satte staten främst, inte fascistpartiet PNF.

3. Den italienska fascismen och kyrkan.

Mussolini hade att hantera ett extremt mäktigt maktcentrum vid sidan om fascismen; påvemakten i Vatikanen och den katolska kyrkan. Till saken hör att Mussolini under sina radikala dagar – inte bara som socialist utan även som fascist – uppvisat antiklerikalt hat (som 21-åring hade Mussolini debatterat Guds existens med en schweizisk pastor och gett Gud fem minuter att döda honom, om han existerade). Detta gick bra i opposition men så fort PNF började närma sig makten tvingades fascismen dagtinga med sina ateistiska ideal. Uttryckt på ett annat sätt så tvingades PNF förhandla med sig självt, angående sekulär modernitet respektive det religiösa Italiens katolska realiteter. Konflikten mellan den italienska staten och Vatikanen hade vid Mussolinis tillträde pågått i nära 60 år, sedan erövringen av påvemaktens landområden under Italiens enande på 1800-talet. Vid Lateranfödraget i februari 1929 ersattes Vatikanen av den italienska staten för erövringarna samtidigt som katolicismen av Mussolini erkändes som den italienska nationens officiella religion. I gengäld erkändes fascismen som världslig maktbärare av Vatikanen, vilket var en enorm tillgång i byggandet av fasciststatens legitimitet. Samarbetet förutsatte dock att både påvemakten och fascismen ömsesidigt respekterade varandras maktsfärer för att hålla fred internt, vilket inte var smärtfritt eftersom dessa sfärer ibland överlappade varandra.

År 1931 försökte fascismen ta över kyrkans ungdomsrörelser och skolor, men förlorade nesligen kampen och linkade iväg med svansen mellan benen. Angående det övriga samhället dubblerade de italienska fascisterna varje nivå av samhällelig makt med en motsvarande partiorganisation. Städernas borgmästare flankerades av lokala partichefer, regionernas

²⁰ Fraenkel utvecklade dessa legalistiska tankar i flera verk, se bland annat Ernst Fraenkel, *Military occupation and the rule of law: occupation government in the Rhineland, 1918-1923* (London, 1944).

prefekter motsvarades av regionala partisekreterare (*federale*), den reguljära armén kompletterades med en fascistisk milis, och så vidare. I själva folkdjupen skulle kyrkans präster och lokala maffiabossar utmanas av *Dopolavoro*, den fascistiska fritidsorganisationen. Enligt Paxton ”den fascistiska regimens mest ambitiösa försök att penetrera det italienska samhället ända in i de minsta byarna på landsbygden”.²¹ Rörelsens popularitet slog dock fel, utifrån de ideologiska målsättningarna, eftersom de flesta medlemmarna mest tyckte det var roligt att spela fotboll och få se gratis film. Dock är det lätt att underskatta vikten av att detta skedde i fascistiska uniformer. PNF hade som målsättning att ”fascistisera” hela den italienska befolkningen och här finns svagheten i Fraenkels teori om den fascistiska ”dubbelstaten” – den glömmor bort den allmänna opinionen som viktig fri agent, utifrån fascismens målsättning att vara och förbli en massrörelse. Gränserna mellan det privata och det offentliga skulle upphöra att existera – en tanke som var unik för fascismen och som flera bedömare anser vara ideologins utmärkande drag. Från 1933 öppnade PNF partiet för medlemskap åt alla som ville (till skillnad från tyska NSDAP som tvärtom minskade på möjligheterna för tyskar att bli medlemmar – partiet skulle vara en utvald elit). Medlemskap i fascistpartiet blev villkor för arbete inom offentlig förvaltning, varför skämtet uppstod att förkortningen PNF stod för *Per Necessità Familiari* – ”av familjeskäl”. Syftet med allt detta var att pumpa det italienska folket fullt med känslan av pånyttfödelse, att ständigt agera så att även de etablerade eliterna upplevde att de – med Mussolinis ord – befann sig vid fronten gentemot ”en ny civilisation vars essens vi ännu inte vet”. Personligen antog han rollen som Roms förste kejsare Augustus, därtill sanktionerad av Vatikanen. Enligt denna roll innebar fascismen inte ett återskapande av antikens Rom, utan ”en revolution utifrån idén om Rom”. Historien skulle inte återuppväckas – morgondagens historia skulle inte vara ”en parodi av gårdagens historia”. Själva tiden skulle utmanas och besegras, vilket konkret innebar exempelvis en helt ny kalender där året för marschen mot Rom (1922) var år 1 i ”den fascistiska eran”.

Det fanns dock ett inneboende problem i både Nazityskland och det fascistiska Italien, utifrån dess proklamationer såsom startpunkter för en ny era av evigt ungdomliga, läkande och entusiasmerande ultranationalistiska statsbildningar. Som man säger på engelska – Hitler och Mussolini saknade *exit strategy*; hur skulle de kliva av den politiska scenen? Konkret blev deras respektive död det enda möjliga sättet att lämna posterna som nationella ledare. Det är ytterst svårt att tänka sig Hitler och Mussolini fungera såsom gamla och senila statschefer, likt Franco i Spanien på 1970-talet. Detsamma gällde för hela det fascistiska statsbygget. Andra världskriget blev lösningen på ett akut problem, när den unga *Giovinezza*-sjungande squadristi-generationen från 1919 hade gått in i grå medelålder (år

²¹ Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (London, 2004), sid. 124.

1939 fyllde Mussolini 56 år). Att under en längre tid producera generationer av ”nya människor” som ständigt skulle reproducera ”en ny epok” var i det långa loppet en omöjlighet. Griffin skriver att ingen ”social ingenjörskonst, social kontroll eller statsterror kan lösa detta problem”.²² Såsom historien utvecklade sig slutade istället de fascistiska staterna i en bunker i Berlin med röda armén utanför dörren, respektive med ett nerpissat lik upphängt vid en bensinstation i Milano. Hade det kunnat sluta annorlunda? Hade de bägge fascistiska nationerna kunnat fortleva – och till och med normaliseras – efter en eventuell krigsseger? Det var trots allt ytterst nära 1941 då Tredje rikets arméer belägrade Moskva. Det tillhör inte historievetenskapens uppgifter att kunna svara på sådana frågor, men till och med det relativt långlivade Sovjetunionen – i all sin makt efter 1945 – misslyckades med att skapa det av Marx förutspådda socialistiska samhället. Maos enorma kinesiska rike, som inspirerade stora delar av den västerländska vänstern under 1960- och 1970-talen, är idag en kapitalistisk diktatur. Men drömmen om en alternativ fascistisk modernitet existerade överallt där fascismen fanns, djupt anpassad till lokala förutsättningar. Denna alternativa modernitet kunde till och med vara explicit anti-modern, såsom exempelvis i sydöstra Europa. Vi har redan berört den serbiska fascismens agrara romantik. Denna hade stora likheter med fascismen i ett annat land i samma geografiska region; Rumänien.

4. Rumänien, legionärsrörelsen och ortodox-kristen fascism.

Den ungersk-judiske historikern Nicholas Nagy-Talavera beskriver i en av sina monografier om hur han själv, som åttaåring 1937, var med när den rumänska fascismens store frontalfigur – Corneliu Codreanu – besökte en bondby, i hjärtat av rumänska Transsylvanien. ”Det lilla torget framför kyrkan var fullt av bönder, upplädda i sina finaste söndagskläder. Många av dem hade gått miltals för att komma dit”, skriver Nagy-Talavera.²³ De lokala polismyndigheterna hade förbjudit Codreanu att tala, men stoppade inte själva mötet. Nagy-Talavera fortsätter:

Det gick plötsligt ett sus genom folkmassan. En lång, mörk och stilig man – klädd i de vita kläder som utmärker en rumänsk bonde – red in på en vit häst. Han gjorde halt, nära mig, och jag såg ingenting monstruöst eller ondskefullt i honom. Tvärtom. Hans barnsliga, uppriktiga leende strålade över

²² Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York, 2007), sid. 352.

²³ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 344. För nedanstående redovisning, se främst detta verk, kapitel IX-XII, samt Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 398-413, Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII och slutligen Keith Thompson, *Codreanu and the Iron Guard* (London, 2010). Det sistnämnda verket är en del av nutidens hyllande av Codreanu och ingår i en serie med den dubiösa titeln ”Heroes of the White Race”.

den eländiga folkmassan, som han både verkade vara en del av samtidigt som han på något mystiskt sätt inte var det. Karisma är ett otillräckligt ord för att beskriva den märkliga kraft som utgick från denne man. Han var mer en del av skogarna, bergen, stormarna och Karpaternas snöklädda toppar. Liksom sjöarna och floderna. Han stod där, mitt i folkmassan, alldeles tyst. Han behövde inte tala. Hans tystnad var tillräcklig, den föreföll starkare än oss, starkare än myndigheterna som förbjudit honom att tala. En gammal, vithårig bondkvinna gjorde korstecknet och viskade till oss; ”Ärkeängeln Mikaelns emissarie!” Då ljöd den sorgsna lilla kyrkklockan och gudstjänsten – som alltid inledde Legionens möten – startade. Djupa intryck i en barnasjäl dör inte så lätt. Jag har aldrig glömt mitt möte med Corneliu Zelea Codreanu.

Den rumänska fasciströrelsen ”Ärkeängeln Mikaelns legion” (*Legiunea Arhanghelul Mihail*) grundades 1927 och kompletterades 1930 med det paramilitära Järngardet, som smälte in i organisationen. Men bakgrunden var ingen traumatiserad minneskult kring första världskriget, som i Tyskland och Italien – tvärtom. ”År 1918 upplevde rumänerna sitt största ögonblick av nationell lycka”, skriver den rumänsk-brittiske statsvetaren Constantin Davidescu.²⁴ Landet tillhörde krigets stora vinnare och hade fördubblat sitt territorium via förvärv av Transsylvanien, Bessarabien och Bukovina. Den politiska utvecklingen under kriget hade dessutom gjort Rumänien till en demokrati. Ändå utvecklade landet en av mellankrigstidens största fasciströrelser, en fascism som till och med – i skuggan av Nazitysklands dominans över sydöstra Europa – tog makten 1940-1941. Men även om den rumänska fascismen såg bolsjevismens Sovjetunionen som en fiende kan rörelsen inte tolkas som en reaktion mot det socialistiska hotet. Snarare utgjorde Legionen en reaktion mot den nya tiden och degenereringen. Ett konkret och synnerligen intressant ideologiskt försök att skapa en alternativ modernitet, en Don Quixote-kamp mot 1900-talets realiteter och en fascistisk vilja att i grunden förändra dessa för att passa in i de rumänska ultranationalistiska idealen.

Tyngdpunkten för den rumänska fascismens nationalism låg i hatet mot industrialisering och kapitalism, som uttryck för degenerering. Rörelsen hade uttalat medeltida ideal – Legionen var en agrar rörelse, därav att Codreanu bar bondekläder i citatet ovan. Rumänien under mellankrigstiden var en efterbliven statsbildning i det sydöstra Europa som kallats för kontinentens *ingemansland*. Regionens nationalstater var sena påfund utan etablerade

²⁴ Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII.

traditioner. Statsgränserna var flytande och varje nation i området ansågs sig omgärdad av dödliga fiender. Vidare var den rumänska medelklassen mycket fåtalig samtidigt som de traditionella samhällseliterna hade beröringsskräck inför nationell rumänsk identitet. Överklassen importerade istället livsstil, språk och kläder från Paris. Följden blev att den rumänska fascismen manifesterade sin nationalism utifrån ett nationellt mindervärdeskomplex. Den inre fienden blev Rumäniens judar, i en antisemitism så våldsam och hatisk att den känslomässigt utmanade – och kanske till och med överträffade – den tyska nazismen. Men den rumänska antisemitismen skiljde sig från den tyska, biologiska versionen. De rumänska judarna hatades inte främst utifrån sitt ”judiska blod” utan för att de företrädde den nya tiden. De ”representerade vagabond-kapitalet”, stod för det urbant anti-agrara och därmed det anti-rumänska. Antalet judar i landet hade tredubblats som ett resultat av landvinsterna efter första världskriget och utgjorde under mellankrigstiden 4,3 procent av befolkningen.²⁵ Judarna sysslade i hög grad med affärer, journalistik samt handel och skulle i Västeuropa ha kunnat integreras med medelklassen. Men eftersom Rumänien saknade en talrik medelklass förblev judarna icke-assimilerade. Politiskt medvetna judar på vänsterkanten kunde inte ens bli en del av den rumänska socialismen, eftersom en sådan knapp existerade. Landets mikroskopiska industriella proletariat räckte inte till för att utgöra en socialistisk bas. Hotet från det närbelägna Sovjetunionen gjorde istället att själva ordet ”kommunist” fick betydelsen ”landsförrädare”, snarare än att utgöra en politiskt beteckning. Lägg därtill de rumänska agrara massornas fundamentalistiska ortodox-kristna religiositet. Denna religiositet hade komplicerats av att kyrkokulturen försvagats, efter att den rumänska staten undergått en sekulariseringsprocess under andra halvan av 1800-talet. Kyrkan hade blivit beroende av statsmakten och eftersom ingen sekulär kultur ersatt kyrkokulturen var den vanliga människan hänvisad till vidskeplighet medan eliterna i Bukarest intresserade sig för fransk filosofi. Det var denna hemlösa kristna ortodoxa masskultur som utgjorde det politiska utrymmet för Legionen.

Corneliu Codreanu föddes 1899 i den judiskdominerade staden Huși i norra Moldavien. Paradoxalt nog var familjen akademisk medelklass (vilket för övrigt var vanligt bland den blivande Legionens ledarskap). Fadern var gymnasielärare och en nykomling i landet. Liksom så många andra prominenta fascister i Europa drömde den unge Codreanu om att få delta i första världskriget, han rymde hemifrån som 17-åring för att anmäla sig som frivillig. Men Codreanu avfärdades till sin oerhörda ledsnad, han var för ung och började istället i infanteriskola för att snabbt kunna delta i striderna när möjlighet uppstod. Dock slutade kriget innan dess och Codreanu – likt den likaledes oerhört besvikne Heinrich Himmler i Bayern – blev en av dessa många europeiska fascister som kunde romantisera det krigiska

²⁵ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 399.

äventyr de inte fått delta i. Codreanu flyttade istället till Moldaviens regionala centralort Iași, för att läsa juridik på universitetet, och bekräftade därmed sin akademiska medelklassidentitet. Staden var en märklig plats. Iași låg i den rumänska nationalismens hjärtlandskap Moldavien, men var samtidigt en ort där judar utgjorde majoriteten av invånarna. Iași var också skådeplats för spontana strejker. Under tiden hade Mussolini dykt upp i Italien och Codreanu gjorde som *fasci di combattimento*. Han gick med i nationalistiska grupper som konfronterade kommunisterna, slet ner deras röda fanor och ersatte dem med rumänska. Den politiske Codreanu föddes, en ung man med begåvning för masspolitik. Han insåg att det inte räckte med att besegra gryende rumänsk socialism – massorna måste också ha rätt att känna trygghet samt erhålla politiskt stöd från staten. Codreanu började drömma om en kristen och ultranationalistisk politisk folkrörelse där vitglödgat hatisk antisemitism utgjorde centrum för striden.

År 1922 tog det liberala partiet makten i Rumänien samtidigt som de traditionella konservativa eliterna pressades tillbaka. I Rumäniens fall var dessa eliter agrara och deras feodala makt hade baserats på jordinnehav, som kraftigt minskats efter omfattande jordreformer. De rumänska liberalerna var – i likhet med sina socialdemokratiska politikerkollegor – ytterst fåtaliga och elitistiska, utan kontakt med de agrara folkmassorna. Ingen politisk folklig massrörelse existerade någonsin i Rumänien, innan Codreanus fascister slog sig in på den politiska arenan. Även socialdemokraterna förespråkade dessutom kapitalism, eftersom de menade att en sådan var nödvändig efter feodalismen för att i framtiden kunna införa socialismen. Däremot hade liberalerna en kraftfull maktbas inom de modernaste delarna av landet; det rumänska storkapitalet. Bankerna och storindustrin stödde liberalismen, som efter den traditionella konservatismens fall blev den dominerande högerkraften inom rumänsk politik. Målet var hårdfört; Rumänien skulle snabbt industrialiseras. Landet skulle dessutom centraliseras och bli en modern statsbildning, den feodala tiden skulle lämnas på historiens skräphög. Denna hårdhänta styrning in i moderniteten gjorde de rumänska bondemassorna livrädda och provocerade. Politiken saknade både stöd och legitimitet hos folket, liberalerna litade helt till lojaliteten hos *bourgeoisien*, statstjänstemännen och krigsmakten. Det folkliga missnöjet hanterades hårdhänt av polisen och den synnerligen brutala säkerhetstjänsten *Siguranta*. Den politiska processen påverkade även de maktavande liberalerna, som genomgick en tydligt antidemokratisk utveckling. Ledande liberala ideologer ansåg att de rumänska folkmassorna – utifrån sin efterblivna agrara identitet – helt måste exkluderas från politiken. ”Att bondebefolkningen utsattes för olycka och olyckliga omständigheter var ett nödvändigt

pris att betala i byggandet av rumänsk kapitalism”, skriver Nagy-Talavera.²⁶ En ny konstitution forcerades igenom parlamentet och strödde ytterligare salt i de agrara såren. Alla mineralfyndigheter i underjorden tillhörde staten, inte jordinnehavaren, och det blev enklare att införa undantagstillstånd. Vidare bekräftades judarnas medborgerliga rättigheter. Antidemokratins syntes i en ny vallag, kopierad utifrån Mussolinis Italien. 70 procent av rösterna i parlamentet gavs till den politiska gruppering som erhöll 40 procent av rösterna. Det tidiga 1920-talet var alltså politiskt omstörtande, vilket fann återklang hos Codreanu. På sommaren 1922 besökte en judisk teatergrupp Iași. Codreanu ledde en grupp nationalister in i teatern och förstörde den samt misshandlade skådespelarna och fördrev dem från lokalen. Han försvarade handlingen utifrån politiska motiv:

Detta kan anses ociviliserat, men judarna som fört in bolsjevismen i världen är inte särskilt civiliserade de heller. Vi orsakade oreda, det är sant. Men denna oreda syftade till att förhindra mer oreda, som vore mycket mer farlig och skulle leda till skador som inte kan repareras.²⁷

Den politiska polariseringen ökade av att den hatade industrialiseringen och införseln av modern kapitalism – för Codreanu symboliserad av hans närmast patologiska antisemitism – innebar att Rumänien inte fick se mycket av frukterna av högkonjunkturen under 1920-talet. Tvärtom blev tillvaron allt hårdare för den fattiga bondebefolkningen. För Codreanu innebar det att hans politiska väderkorn och begåvning, som onekligen var omfattande, parades med fascistisk ideologi. Den mänskliga existensen byggde på kriget mellan gott och ont, ljus och mörker. Det goda var den oförstörde rumänske bonden och hans agrara kultur samt den kristna ortodoxa tron. Judarna representerade inkarnationen av ondskan på jorden, själva essensen i allt Codreanu hatade utifrån sin romantiserade världsbild och ultranationalism. Han uppfattade det industriella utnyttjandet av Rumäniens naturresurser – vilka var enorma – som en judisk konspiration för att vanhelga skogarna, bergen och markerna. Ytterst ansåg Codreanu att judarna hade som syfte att grunda ett nytt judiskt rike. Detta ”europeiska Palestina” skulle sträcka sig från Östersjön till Svarta havet samt omfatta stora delar av Polen, Tjeckoslovakien och halva Rumänien.²⁸ Codreanu uppfattade Rumänien som en hotad fästning – en bastion belägrad av judar, som slagit en bräsch i fortifikationerna och tagit sig innanför murarna:

²⁶ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 356.

²⁷ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 354.

²⁸ Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII.

Vår motståndare är inte några få, patetiska individer som har strandat här av en tillfällighet och som nu söker skydd. Vår motståndare är en fullbordad judisk stat, en hel armé som kommit för att erövra. Förflyttningen av judisk befolkning och dess inträngande i Rumänien sker utifrån en precis planering. I all sannolikhet planerar ”Det stora judiska rådet” skapandet av ett nytt Palestina.²⁹

Detta var inget unikt för Codreanu – flera nationalistiska rumänska sammanslutningar delade hans uppfattningar. Det uttalade målet var visserligen inte att utrota samtliga rumänska judar, helst ville Codreanu deportera dem till Mellanöstern. Men eftersom detta inte var möjligt återstod ständiga massmord. Den 26 mars 1923 röstade parlamentet igenom förslag, vilka uppfattades som pro-judiska. Codreanus svar var nattligt våld mot det judiska ghettot i Iași:

Tusentals judar vaknade och samlades som äckliga maskar. När de mottog oss med skjutvapen så besvarade vi elden. Efteråt gjorde vi vår plikt och slog ner alla som stod i vår väg. Vi var fast beslutna att visa judarna att Iași, det gamla Moldaviens huvudstad, fortfarande var rumänskt.³⁰

Efteråt planerade Codreanu en mordturné mot rumänska politiker som han ansåg ansvariga för utvecklingen. Även judiska rabbiner, bankirer och journalister skulle mördas. Men planerna avslöjades, Codreanu greps och dömdes till fängelse. Fängelsevistelsen innebar för honom, liksom ungefär samtidigt för Adolf Hitler, tid för eftertanke och ideologisk planering. Codreanu började fundera på att starta sin egen politiska rörelse. I fängelsets kapell mediterade han framför en bild av ärkeängeln Mikael – Djävulens krigiske motståndare – och fick en religiös uppenbarelse, ”såsom den helige Sankt Mikael stått levande framför mig”. Följden blev att han småningom dedicerade sin rörelse till den tungt beväpnade ärkeängels ära. Men kontemplerationen innebar framför allt att Codreanu funderade kring sin rörelses alternativ till den hatade ”judiska” industrialismen och kapitalismen. Enbart våld var inte tillräckligt.

Den rumänska framtiden, enligt Codreanu, låg i byggande. Via det bokstavligen konstruerandet av ett pånyttfött och vitaliserat Rumänien skulle fascisterna ägna sig åt självförbättring och självdisciplin genom att osjälviskt bygga hus och anläggningar till det

²⁹ Corneliu Codreanu, ”The Resurrection of the Race”, ur Roger Griffin (red.), *Fascism* (Oxford, 1995), text 117.

³⁰ Citat ur Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 365.

agrara samhällets och folkets nytta. Samlingshus, lador, kyrkor, dammar, kvarnar, dräneringsanläggningar och så vidare – vadhelst den ädle rumänske bonden behövde för att ta sig ur uselhet och fattigdom. Detta blev Legionens främsta propagandametod och den var ytterst effektiv. Boningshus reparerades, broar byggdes och brunnar grävdes ”för kollektivet och den nationella solidariteten”. När Codreanu släpptes ut från fängelset samlade han den 6 maj 1924 sin första organiserade grupp, som fick namnet ”Korsets broderskap” (*Frăția de Cruce*) – unga ultranationalistiska män. Premiärprojektet var att bygga ett studenthus i Ungheni, någon mil utanför Iași. Efter några veckors byggande (som förvisso inte utmärktes av hantverksskicklig effektivitet) anfölls broderskapet av polisen. Männerna fängslades och torterades, vilket var en ytterst traumatisk och förnedrande upplevelse för Codreanu. Som hämnd sköt han därpå ihjäl polischefen, greps igen och åtalades. Men händelseförloppet hade fått enorm uppmärksamhet i Rumänien och Codreanu fann sig plötsligt vara folkhjärte. Till saken hör att i det rumänska allmänna rättsmedvetandet ansågs inte mord vara ett brott, så länge det inte utfördes för personlig vinning. Tvärtom uppfattades Codreanus hämnd som en heroisk handling, utförd mot den hatade och korrupta polismakten – den påtvingade industrialismens förlängda arm. Codreanu uppträdde stolt inför juryn och förklarade att vad han gjort tillsammans med sina vänner var en god gärning för Gud och fosterlandet. Samt att han hade för avsikt att fortsätta kampen och byggandet av ett nytt Rumänien. Jurymedlemmarna förklarade Codreanu ”icke skyldig”. Hans resa med tåg tillbaka till Iași blev en triumffärd. Överallt hälsades tåget av folkmassor, som smyckade det med blommor och sjöng sånger. Präster uttalade sin välsignelse över Codreanu i utförliga religiösa ceremonier. Det hindrade inte Codreanu från att därefter flytta till Frankrike för att studera vidare. Först vid återkomsten till Rumänien några år senare utropade Codreanu officiellt den nya tidens första dag, den 24 juni 1927, då han formellt grundade Ärkeängeln Mikaelns legion under sitt eget ledarskap.

Liksom så många andra fascismer var inte Legionen ett politiskt parti, utan en rörelse utifrån lokala och nationella ideologiska, kulturella och sociala förutsättningar. ”Den italienska fascismen dyrkar staten, nazisterna rasen och nationen. Vår rörelse strävar efter att fullborda det rumänska folkets öde – genom frälsning”, sade Codreanu.³¹ På så vis kopplades byggandet av en alternativ modernitet samman med rörelsens reaktionära samhällssyn. Legionen hade inget skrivet manifest, vilket inte ska tolkas som att rörelsen saknade uttalad ideologi. Tvärtom utgick denna från avsaknaden av manifest. Legionens syfte var att ”reformera människan, inte att reformera politiken [...] den är mer en skola och en armé än

³¹ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 365.

ett politiskt parti”, skrev Codreanu.³² Det är utifrån Legionens roll som en miniatyr av det drömda framtida Rumänien – ”*Legionärsstaten*” – som dess fyra principer bör förstås:³³

1. Tillit till Gud.
2. Tillit till missionen.
3. Ömsesidig kärlek.
4. Sång.

Den sista punkten kan uppfattas som udda, men Legionen var närmast besatt av ständigt sjungande, som varvades med bön. Detta syntes även i rörelsens kraftfullt manifesterade döds Kult. För en legionär var döden en glädjefull och mystisk upplevelse – vilket uppmärksammades i sångerna: ”Legionären dör sjungande, legionären sjunger när han dör, så triumferar Legionen, jag älskar legionärsdöden!”, trallade medlemmarna.³⁴ Det uttalade slutliga politiska målet var inget mindre än Kristus återfödelse och Rumänien som Guds rike på jorden. Codreanu sparade inte på den religiösa mystiken då han skrev om detta:

Det kommer en tid då samtliga jordens folk ska slå sig fram till återuppståndelsen, med sina döda ledare. Varje folk kommer då att ges en speciell plats framför Guds tron. Denna sista handling, detta överväldigande ögonblick, denna de dödas återuppståndelse, är det högsta och mest sublimala mål ett folk kan åstadkomma. Ett folk är därmed ett väsen vars liv fortsätter bortom jorden vi lever på.³⁵

Detta är inte modernitet såsom den tolkas generellt. Detta är absolut inte en utveckling enligt Stuart Halls tankar om ”sekulära former av politisk makt”, ”ackumulering av kapital utifrån systematik och långsiktighet”, ”tillbakagång för traditionell social ordning” och ”tillbakagång för religiös världsåskådning”. Men Legionens politiska program var något annat än enbart nostalgi angående traditionella agrara och feodala värden. Den rumänske historikern Radu Ioanid skriver att Legionens mysticism inte var en assimilering av ortodox teologi inom en fascistisk rörelse. Snarare utgjorde Legionen ett ideologiskt försök att göra teologi till ett politiskt instrument.³⁶ Genom att organisera en helt egen kristen och pånyttfödd

³² Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII.

³³ Keith Thompson, *Codreanu and the Iron Guard* (London, 2010), sid. 12.

³⁴ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 372.

³⁵ Corneliu Codreanu, ”The Resurrection of the Race”, ur Roger Griffin (red.), *Fascism* (Oxford, 1995), text 117.

³⁶ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 406.

masskultur – komplett med egna ceremonier (som att kyssa den rumänska jorden och att bära små påsar med denna jord kring halsen) – ville Codreanu och hans underlydande åstadkomma en legionär revolution för att ”försona Rumänien med Gud”. Det ortodoxa prästerskapet var inte helt bekvämt med den fascistiska ultranationalismen, vilket inte hindrade att de – allteftersom tiden gick – uppslukades av Legionens framgångar. Vid valet 1937 var en tredjedel av Legionens politiska kandidater präster. Legionens beslag av Rumäniens ortodoxa kristendom innebar också att samtliga politiska motståndare, per automatik, blev fiender till Gud. Personligen hävdade Codreanu att han var *inkarnationen av Jeanne d’Arc*. Detta var en manifestation av Legionens tro på att kunna förändra mänskligheten. Även Legionen ville, liksom de flesta fascistiska rörelser, skapa en ny mänsklig ras – en ”ny man” (*Omul Nou*). Codreanu skrev att ”vi skapar ett överlägset människosläkte”.³⁷ Detta var alltså ingen metafor, utan något fysiskt och bokstavligt. Arbetet skulle ske ”utifrån kristna koncept och vi ska skapa en helt ny livsfilosofi, utformad som permanent ansträngning” för att ”befria oss själva från materiella behov, så att vi kan tjäna Gud och Legionärsstaten”.³⁸ Alltså inledning av en helt ny epok i den rumänska människans historia. I detta syntes rörelsens acceptans av utvalda delar, angående moderniteten. Gud hade visserligen skapat världen – ändå accepterades Darwins utvecklingslära explicit, såsom samhällelig och social modell för politik. De upplysningstida naturlagarna existerade och styrde även människans liv. Liberalen Herbert Spencer uppskattades utifrån sin teori om ”den starkes rätt till överlevnad”.³⁹ Det var främst förändringsviljan och framtidstron – inte rörelsens konservativa yttringar – som lockade massorna att sympatisera med Legionen. Via sitt byggande, via rörelsens välfärdsprogram och övriga sociala arbete gav Legionen konkret och märkbar hjälp åt den fattiga bondebefolkningen. Codreanu färdades på sin vita häst, från by till by. Han höll samma kyrkoinspirerade tal överallt, ett tal om återfödelse för det rumänska folket och om den gemensamma färden under Legionen, in i en ny tid. Allt fler unga män lämnade sina hem och följde honom till nästa by och så vidare. Legionens män anlände till byarna, sjungandes på sina hästar. De möttes av människomassor, vilka bar levande ljus i sina händer. Längs vägarna stod beundrande bönder och undrade när Codreanu skulle besöka just deras by. Detta var inte bara ytlig politisk teater från Legionens sida, den politiska ytterst effektiva metoden byggde på ärlighet. Ändå var Codreanu så politiskt begåvad att han förstod funktionen. ”Jag kände att jag trängde ner till odefinierade djup i människornas själar, dit vanliga politiker med sina lånade partiprogram aldrig kunde

³⁷ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 404.

³⁸ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 404.

³⁹ Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII.

nå”, skrev han.⁴⁰ Strategiskt ville Legionen hindra folket från att känna sig lockade av industrialismens materiella fördelar. Mardrömmen var att Rumänien skulle få en medelklass av västerländska mått – en mäktig *bourgeois*. Detta hade konkreta politiska effekter på Legionens program, bland annat motarbetade man kraftfullt alla försök att minska analfabetismen i Rumänien. Denna analfabetism var tvärtom något som rörelsen resolut beskyddade och såg som något gott. Codreanu sade i en intervju 1938 att ”den nye mannen skall stå emot kunskap och skolor. [...] Okunnighet förankrar oss i det mest fantastiska landet i världen och är en garanti för visdom, energi och seger.”⁴¹ Legionens grönskjortade medlemmar (färgen symboliserade en kommande vår för den rumänska nationen) organiserades i så kallade *năsten*, bestående av 3-13 medlemmar. Om ett näste växte över detta medlemsantal delades det automatiskt i två. Kvinnor välkomnades också, trots rörelsens hyllande av maskuliniteten, men organiserades i egna nästen. Alla dessa nästen samlades i så kallade *familjer*, över vilka Legionens ledning utövade sin makt och auktoritet utifrån stränga ideal om disciplin och lydnad. Legionen växte därmed från gräsrotsnivå men kunde ändå kontrolleras uppifrån. Cellstrukturen var dessutom ett effektivt motmedel mot den rumänska statens hårdhänta hantering av Legionen och dess medlemmar.

Den stora depressionen 1929 och framåt innebar ekonomisk katastrof för de rumänska liberalernas strävanden angående industrialisering och kapitalism. Exportinkomsterna halverades och levnadsstandarden sjönk med 33-64 procent. Mitt i alltihopa 1930 återvände den kunglige prins Carol till landet från sin exil. Dagen efter utropade han sig till konung – ”det mest korruperade krönte huvudet i Europas 1900-talshistoria”, skriver Nagy-Talavera.⁴² 1930-talet utmärktes av omfattande politisk oro och våldsamheter, utförda inte minst av Legionens nyinstiftade paramilitära organisation Järngardet. Det parlamentariska arbetet formaliserades i ett konventionellt politiskt parti; ”Allt för fäderneslandet” (*Totul Pentru Țară*). Krisen möttes med utvidgat legionärt välfärdsarbete och kraftigt ökat byggande av anläggningar åt bönderna. Legionens popularitet fortsatta därmed växa och organisationen sågs med ökad misstänksamhet av kung Carol, som – helt riktigt – ansåg att den utmanade hans maktposition. År 1936 hade Codreanu skapat *Legionens arbetskår*, som drev dussintals arbetsläger där medlemmarna arbetade för nationens bondebefolkning. Men detta var inte nog, ansåg Codreanu, som beordrade expansion. Han inrättade *Bataljonen för legionär kommers*, som organiserade kedjor av legionära restauranger, livsmedelsaffärer och verkstäder. Syftet var dels att visa hur ”äkta

⁴⁰ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 393.

⁴¹ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 401.

⁴² Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 385.

rumäner” kunde lyckas inom den judiskdominerade småhandeln, dels finansierade vinsterna från rörelsen ferier för fattiga barn. Legionen byggde till och med ett eget sjukhus, där avgifterna utgick ifrån patientens ekonomiska situation. Var och en som blev inlagd betalade utifrån eget omdöme – fattiga behövde inte betala överhuvudtaget. Antalet nästen växte från 4 200 år 1935 till 34 000 år 1937 och i samband med en begravning visade Legionen sin styrka inför kungen i huvudstaden. Hundratusentals sympatisörer deltog i processionen – bönder, präster, studenter, arbetare, intellektuella och arméofficerare. Legionens popularitet innebar att rörelsens extrema våldsamhet förläts av folket. Codreanu skapade ett särskilt dödskommando – *Echipa Mortii* – som skulle utföra politiska och antisemitiska mord. Ett tidigt offer var en utmanare till Codreanus makt inom Legionen, Mihai Stelescu. Denne misshandlades av sitt näste, varefter dödskommandot uppsökte honom på sjukhuset. Samtliga medlemmar avlossade ett skott mot Stelescu, varpå de högg upp hans lik med en yxa. De förenades sedan i bön, kysste varandra och sjöng av glädje. Efteråt gick de tillsammans till polisen, erkände sitt brott och dömdes till livstids fängelse. De erhöll därmed legendstatus inom Legionen.

Den Nationella Legionärsstaten

Nazitysklands ökade inflytande i sydöstra Europa hälsades med glädje av Codreanu, som deklarerade att om Legionen fick makten så skulle Rumänien ha en ”nära allians med Rom och Berlin inom 48 timmar”.⁴³ Istället tog kung Carol makten själv som landets diktator 1938 och agerade för att avsluta Legionens utmaning mot hans position. Tiotusentals legionärer greps, inklusive Codreanu som dömdes till tio års fängelse. Resterna av rörelsen tog sin tillflykt till de transsylvaniska bergen och det decentraliserade systemet av nästen visade sig hålla för påfrestningarna. År 1938 gick Legionen till motattack, samtidigt som kung Carol besökte Hitler i Tyskland. Flera av kungens tjänstemän mördades i likhet med mängder av judar. Carols svar var hårt – Codreanu stoppades in i en lastbil, bunden till händer och fötter. Fordonet stannade på en öde väg och Legionens ledare ströps till döds, varpå han även sköts. När nyheten kablades ut över Rumänien hette det att Codreanu dött under ett flyktförsök. Beskedet gjorde Adolf Hitler rasande, men han hade viktigare saker att tänka på. I mars 1939 gick han in i Prag och den 23 augusti undertecknades Molotov-Ribbentroppakten mellan Nazityskland och Sovjetunionen. Den tyska dominansen över sydöstra Europa – *Südostraum* – var därmed total, trots att Rumänien försökte hävda sin självständighet. Landet förklarade sig neutralt när andra världskriget utbröt i september, samtidigt som det tyskvänliga Ungern krävde rumänska territorier. Till saken hör att den rumänska nationalismen var extremt anti-ungersk, eller som en ledande legionär ideolog

⁴³ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 411.

skrev 1937; ”ungrarna är det mest imbecilla folk som någonsin existerat i historien, näst efter bulgarerna”.⁴⁴ Tyskland fann sig i en besvärlig situation, eftersom man ville bevara vänskapliga relationer med samtliga parter. Resultatet blev ett avtal i Wien 1940, där kung Carol gick med på att dela Transsylvanien med ungrarna. Den rumänska opinionen svarade med förskräckelse och människor grät öppet på gatorna i Bukarest. En tredjedel av landets territorium hade förlorats och miljoner rumäner hade övergivits – utan strid. Den rumänska arméns tillbakadragande från Transsylvanien blev svår och snart började de protesterande folkmassorna i landet bära ett nytt klädesplagg. Legionens gröna skjortor fyllde gator, torg och byar. Människorna sjöng sånger om Codreanu – *Capitanul* – samt om död och hämnd. Den legionära revolutionen hade börjat.

Kung Carol visade sig sakna kontroll över statens våldsresurser och i september 1940 var Rumänien i Legionens händer. Problemet var avsaknad av ledning, efter mordet på Codreanu. Istället trädde en representant för landets konservativa, traditionella eliter fram. General Ion Antonescu hade varit arméns stabschef under första världskriget och krävde diktators makt av kungen samt dennes abdikation. Carol packade ett tåg fullt av guld, juveler samt konstverk av Rubens. Tågfärden genom ett land behärskat av legionärer utvecklades till rena vilda västern när fascisterna hann ifatt kungen nära jugoslaviska gränsen. Tack vare kungatrogen järnvägspersonal lyckades kungens flykt – han skyddade sig mot kulregnet gömd i ett badkar i en tågagn, medan lokföraren pressade lokomotivet till det yttersta. Väl framme i säkerhet med sina enorma rikedomar gav Carol II tågpersonalen dricks, som tack för att de räddat hans liv. De erbjöds två dollar var (de flesta vägrade ta emot spottstyvern). Samma dag gick den ungerska armén in i Transsylvanien varpå Tyskland och Italien deklarerade att de garanterade Rumäniens nya gränser. Antonescu blev premiärminister i en regering som i övrigt bestod av legionärer, varav den nye utrikesministern proklamerade omedelbar rumänsk allians med axelmakterna. Den 15 september deklarerades landet såsom *den Nationella Legionärsstaten*, där Ärkeängeln Mikaelns legion var enda tillåtna politiska rörelse. Men bara några hundra av legionens ledarskap hade överlevt utrensningarna och den nye ledaren Horia Sima var långt ifrån av samma politiska kaliber som Codreanu. Leden fylldes av tillströmmande opportunister, vilka benämndes ”septemberister” av Legionens originalmedlemmar. Parallellt med den statliga ordningsmakten organiserades Legionens egna poliskår, som iförda läderjackor och utrustade med motorcyklar engagerades i en nationell våldsorgie. Legionen krävde och fick sin hämnd. Primärmålet var självklart – judarna. Dessa blev i bästa fall rånade på samtliga sina tillgångar och försökte de därpå lagföra brotten så hämtades de av Legionens poliskår, för tortyr och avrättning. Under tiden anlände tysk trupp till landet för att träna den rumänska armén. Adolf Hitler hade börjat

⁴⁴ Radu Ioanid, ”Romania” ur R.J.B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford, 2009), sid. 404.

planera den avgörande delen av andra världskriget, anfallet mot Sovjetunionen, och inkluderade redan Rumänien som deltagande.

Samtidigt förberedde Legionen starten av den nya fascistiska epoken, utifrån skapandet av en alternativ rumänsk-fascistisk modernitet. Attackerna mot judarna tolkades i ett större sammanhang av Legionen som bekämpandet av *kapitalistisk individualism* och Sima förklarade att en legionär regim inte kunde samexistera med liberal ekonomi. Antonescu protesterade med hänvisning till att både Nazityskland och det fascistiska Italien stödde *bourgeois*-ekonomi. Rumäniens finanser klarade sig inte utan liberal – eller ens judisk – affärsverksamhet. Konflikten mellan Antonescu och Legionen blev ohållbar och den stora frågan blev vilken sida Tyskland skulle stödja; de rumänska fascisterna eller den konservative Antonescu? För Hitler var svaret givet. Såsom tysk ultranationalist litade han inte på utländska ultranationalister, det vill säga fascister. Vidare ville Hitler att *Südostraum* skulle vara en politiskt stabil region som kunde förse Nazityskland med pålitliga armédivisioner och framför allt råvaror. Varken den legionära *arkangeliska radikalsocialismen* eller legionens okontrollerade rån- och mordanarki uppskattades av Nazityskland (med undantag av den radikale SS-ledaren Heinrich Himmler). I samband med återbegravningen av Codreanus lik den 30 november 1940 manifesterades för sista gången enighet utåt mellan Antonescu och Legionen, som i hemlighet utfärdade en mordorder mot premiärministern. Sedan tog aldrig Antonescu på sig sin gröna skjorta igen. En ny pogrom gentemot judarna startade. I Constanta restes *Skammens kolonn*, vid vilken judar bands fast varpå de kastrerades offentligt och lämnades att frysa ihjäl. Judar dränktes i iskalla floder i vad som kallades ”julfirande” samtidigt som Legionen förhörde sig hos den ortodoxa hierarkin om möjligheten att få Codreanu helgonförklarad (de fick svaret att ”vänta några århundraden”). Istället började legionärerna planera en ny huvudstad, som skulle heta Codreni, samt ett nyårsfirande där samtliga kvarvarande politiker från de tidigare regimerna skulle ”utrotas” då nationen ”renades från det förflutnas spetälska”. I januari 1941 beskrev Legionen sitt omedelbara politiska program:

Det kan inte finnas plats i legionär terminologi för *bourgeoisie*. Inte bara lingvistiskt, utan av mer imperativa och rationella anledningar: Legionens etiska koncept. I sin essens är *bourgeoisie* intet. Det är uttrycket för en livsstil som är fientlig gentemot den legionära existensen: individualism.⁴⁵

⁴⁵ Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania* (Oxford, 2001), sid. 450.

Under tiden besökte Antonescu sina tyska allierade och Adolf Hitler, som informerade premiärministern om operation Barbarossa och om den roll som den rumänska armén skulle spela i anfallet mot Sovjetunionen. Antonescu undrade hur han skulle göra med fascisterna, varpå Hitler svarade att de måste försvinna. Men det var Legionen som startade stridigheterna, då Sima igångsatte en statskupp och lät sina legionärer besätta Bukarest i slutet av januari 1941. Svärmar av fascister brände synagogor och judiska affärsinrättningar, våldtog judiska kvinnor inför deras män varpå dessa torterades till döds. Judar slaktades enligt samma ritual som judar slaktar boskap och liken ställdes ut offentligt med en skylt runt halsen; ”kosher-kött”. Antonescu kommunicerade med Hitler angående pogromerna, som trots sin nazistiska antisemitism svarade att han krävde en fungerande rumänsk stat och armé – inte ”fanatiker”. Han erbjöd tysk trupp som hjälp att slå ner Legionen men Antonescu gav beskedet att hans egna styrkor klarade uppgiften. ”Heil, Antonescu!” sade Hitler och lade på luren. Den rumänska armén gick in i huvudstaden med infanteri och pansartrupp. På några timmar var Legionen krossad av stridsvagnarna och försvann från världshistorien. Den fascistiska rumänska Legionärsstatens korta existens ersattes av en auktoritärt konservativ militärdiktatur.

Corneliu Zelea Codreanu fick aldrig se Jesus Kristus återvända till jorden på rumänsk mark, han fick aldrig se Rumänien bli det nya Gudsriket. Troligen saknade han en avgörande kraft, trots Legionens omfattande makt över de rumänska folkmassorna; där fanns varken någon stark självmedveten urban medelklass eller en rik landägande agrar dito som kunde ge honom det stöd som exempelvis Mussolini erhöll i Italien. Codreanus strukturella fördel var att han inte behövde angripa den liberala demokratin eftersom denna i allt väsentligt avskaffades av liberalerna själva (varpå de – såsom en historisk ironi – började kalla sig ”nyliberaler”). Detta ska inte missförstås som att Codreanu hade annat än förakt för demokrati som samhällssystem, tvärtom kopplade han ihop sitt demokratihat med antisemitism:

Ingenting skrämmar juden mer än enighet hos andra: Enigheten i känslan hos en rörelse. Det är därför judarna alltid kommer att vara för ”demokrati” som enbart har en fördel, och denna arbetar för nationens fiende. Demokrati bryter sönder enigheten och själen hos ett folk, som därmed – konfronterad med enigheten och solidariteten hos judenheten i Rumänien och i den övriga världen – kommer att splittras i demokratiska partier och besegras.⁴⁶

⁴⁶ Keith Thompson, *Codreanu and the Iron Guard* (London, 2010), sid. 10.

Codreanus styrka som politiker låg i en uppriktig vilja att skapa ett nytt samhälle, till fördel för den stora rumänska underklassen. Detta förstod både folket och de fåtaliga rumänska politiska eliterna – det var därför Codreanu blev så älskad i byarna och hatad av sina motståndare, från liberaler till kungamakten. Förföljelserna av Legionen stod ständigt i direkt proportion till dess popularitet och inflytande. Däremot förefaller Codreanus kamp för en rumänsk *alternativ modernitet* ha varit en omöjlig utopi, utifrån vad som hände 1940-1941. Den sjukliga antisemitismen hos Legionen innebar ett hårt slag mot Rumäniens ekonomi och rörelsens tolkning av ekonomierna i Nazityskland och det fascistiska Italien hade inget med verkligheten att göra. Hatet mot industrialism, kapitalism, individualism, läskunnighet (det vill säga utbildning), sekularitet – sammanfattningsvis *traditionell modernitet* – innehöll inget av den pragmatism som kännetecknar genomförbar politik. Codreanu ville inte återinföra den feudala medeltid som han romantiserade – däremot utgjorde den inspiration till hans dröm om framtiden. Legionen skulle inte komma till makten via statskupp eller demokratiska val. Istället skulle en ”moralisk revolution” inträffa spontant när det rumänska folket nått nödvändig andlig mognad, varpå Legionen automatiskt skulle överta ledarskapet.⁴⁷ Men vid slutet av sitt liv ansåg Codreanu fortfarande att nationen ännu inte nått detta stadium. Kampen skulle fortsätta. Han drevs av en vilja att avfärda 1900-talet och för att förhindra industrialismens tidsålder från att förgifta den ädla själen hos den rumänske bonden. Detta vann sympati och massivt stöd hos den politiska målgruppen, vilket inte motsäger att politiken var praktiskt fullständigt omöjlig att genomföra.

5. Norge: Kristen och anti-kristen nazism i strid.

År 1934 grundades den norska nazistiska tidskriften *Ragnarok* som därefter blev synonym med en politisk rörelse under ledning av journalisten Hans Solgaard Jacobsen (1901-1980).⁴⁸ *Ragnarok* var resultatet av splittringar inom det stora norska nazistpartiet *Nasjonal samling* (NS) utifrån Jacobsen-anhängarnas radikalitet. Den politiskt mycket begåvade Jacobsen, vars tidning blev en omedelbar succé med en upplaga på 3 000 exemplar, hade religion och religionskritik som centrum för sin nationalsocialistiska övertygelse.

I grunden låg en insikt om att den vetenskapliga utvecklingen (framför allt Darwins teorier) hade undergrävt kristendomens legitimitet. Rörelsens rasism vilade, enligt egen uppfattning, på vetenskaplig grund. Blodsmystik och andra föreställningar avfärdades som vidskeplighet.

⁴⁷ Constantin Davidescu, ”Totalitarian Discourse as Rejection of Modernity: The Iron Guard, a Case-Study”, ur Mihaela Czobor-Lupp, J. Stefan Lupp (red.), *Moral, Legal and Political Values in Romanian Culture* (Washington D.C., 2002), kapitel VIII.

⁴⁸ Avsnittet om *Ragnarok* bygger på Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), kapitel 8, samt ett seminarium om rörelsen, hållet av Terje Emberland vid konferensen *Fascisms on the Periphery* (Uppsala, 17-18 november 2011).

Ragnarok skilde noga på nationalstatstillhörighet respektive nationens rasliga egenskaper. Det första fenomenet var en mänsklig konstruktion, medan det sistnämnda var en del av naturvetenskapen. Den norska grenen av den germanska rasen var ett darwinistiskt resultat av påverkan på människokroppen, utifrån det hårda och kalla klimatet i Norden. Yttre förhållanden hade under en längre tidsålder framavlat en överlägsen människotyp i Norge. Den norska rasen var därmed betydligt äldre än exempelvis de vikingatida norska hövdingarnas riken. Hos Jacobsen fanns även tydliga influenser från liberalen Herbert Spencers tankar om den starkes rätt till överlevnad. Redan 1926 skrev Jacobsen att ”kristendomen med sitt förhållande av det svaga är en förbannelse för oss nordbor”.⁴⁹ Trots detta ville inte Jacobsen göra sig av med religion som beståndsdel i den alternativa modernitet han önskade skapa. Den norske religionshistorikern Terje Emberland skriver om Jacobsen:

Hans positiva hållning till religion verkar ha mer att göra med som var nödvändigt för sociala relationer än rent personliga religiösa övertygelser. Religionen är en samhällelig nödvändighet. För att bevara känslan av samhörighet och moral behöver folket motiverande myter och ideal som transcenderar det vardagliga och materiella. Men för att dessa ska ha någon verkanskraft i det moderna samhället måste de ges en vetenskapligt plausibel ram. Det måste därför utvecklas en odogmatisk religion i överensstämmelse med den moderna verklighetsuppfattningen.⁵⁰

Att välja just nordisk asatro som grund för ett modernt norskt andligt system var alltså inget val med utgångspunkt i religiös övertygelse hos Ragnarok, utan fattades utifrån ett rationellt perspektiv. Asatron låg så nära de ”ariska” nordiska rötterna som möjligt var och utgjorde därför det logiska alternativet. Aspekten av *modernitet* var alltså mycket stark inom Ragnarok. Själva namnet på rörelsen syftade på undergången i nordisk mytologi, då de gamla gudarna skulle dö och försvinna. Detta överförde Jacobsen och hans anhängare dubbelt till sin samtid – de ”gudar” som skulle störtas var både politiska och metafysiska. Dels skulle Vidkun Quisling samt hans ledande anhang av ”borgerliga och kristna” nazister i NS på lämpligt vis undanskuffas. Dels skulle ”judeguden” Jahve störtas från sin himmelska tron. Dessa bägge fält sammanflätades i Ragnaroks upprördhet över att NS valde det kristna ”Olavskorset” som symbol, istället för den nordiska hagalrunan. Jacobsen skrev i Ragnarok

⁴⁹ Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 236.

⁵⁰ Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 237.

att "Olavskorset representerar ett mörkt avsnitt i vår historia", ett "mord på rasens inre liv".⁵¹ Detta innebar en hel del rasistiska komplikationer.

Ragnarok var intensivt antisemitiskt, men rörelsens rasism minskade enbart gradvis utifrån en skala som sträckte sig från mellanöstern till det renrasigt ariska Norge. Därmed råkade även de italienska fascisterna ut för rasistiskt hat inom Ragnarok. Dessa sydlänningar sågs som mörkhyade undermänniskor, en rasism som kopplades ihop med Vatikanen och Påvens roll som ledare för den hatade kristendomen. Jacobsen skrev 1935 att "våra fiender heter judenheten och Rom"⁵² och han såg med motvilja på vänskapen mellan Nazityskland och Mussolini. Den italienska fascismen bespottades av Ragnarok-männen. Istället framhöll de förhållandet mellan norra och södra Europa som en oändlig kamp mellan medelhavskulturens "formalism, likhetsidéer och universalitetskrav" gentemot nordisk-germanska frihetsideal. Kristendomen hade anammats av Sydeuropa eftersom religionen ärvt judendomens påståenden om att representera en universell sanning, ansåg Jacobsen. Men den glidande skalan av rasism, utifrån en nord-sydlig axel, drabbade även tyskarna i Ragnaroks världsbild. Den tyska nationalsocialismen (liksom den danska) var "en lägre form av nazism" jämfört med den norska, eftersom norrmännen – och till viss del svenskarna – var mänsklighetens mest renrasiga arier. Det går därmed att tolka Ragnarok som del av en grundläggande diskussion inom den internationella nazismen; mellan nationalistiska respektive pangermanska nazister. Självklart var alla norska nazister nationalistiska – men i vilken grad, i förhållande till Nazityskland? Detta skulle visa sig vara en ytterst viktig fråga då Tyskland 1940-1945 ockuperade Norge.

Under 1930-talet byggde Ragnarok upp ett eget kontaktnät inom Nazityskland, via det radikala SS (*Schutzstaffel*) under Heinrich Himmler. Denna nära relation utgick implicit från att Himmler höll med Ragnarok om dess rasliga hierarki – även Tysklands mäktige *Reichführer-SS* ansåg att norrmän var mer "ariska" än tyskar i gemen. Inte minst utifrån denna samsyn reagerade Jacobsen med bestörtning på den tyska ockupationen den 9 april 1940. Hatet riktade sig framför allt mot NS-ledaren Vidkun Quisling och dennes landsförräderi. Å andra sidan kunde Jacobsen dra nytta av sin nazistiska profil, då han 1941 blev styresman i Moss kommun och fylkesman i Østfold. Där vägrade han såsom "rasligt överlägsen" norrman underordna sig de tyska ockupanterna, vilket kunde få en del märkliga effekter. Den brutale antisemiten Jacobsen greps av tyskarna efter att ha rivit ner antijudiska plakat som Gestapo satt upp i Moss. Det ska inte tolkas som att han ville skydda norska judar, utan utifrån att han ansåg att det var norrmännens sak att utföra judeförföljelser.

⁵¹ Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 254.

⁵² Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 270.

Vidare som myndighetsman kände han väl till motståndsrörelsens hemliga skjutövningar samt illegala gränstrafik, men han angav aldrig någon av sina landsmän till de utländska ockupanterna. NS-propagandachefen i Østfold bekymrade sig över att en ”rasande” Jacobsen kallade den tyske befälhavaren i Norge, rikskommissarie Josef Terboven, för ”en tiggare från Ruhr” och tyskarna i allmänhet ”kallade han för ’pack’ och han svor och förbannade dem in i det hetaste”.⁵³ Enligt den nazistiske propagandachefen sade lokalbefolkningen att ”här i Østfold har vi två nazistpartier, det är NS och Hans”.⁵⁴ Det gick så långt att medlemmar i Ragnarok – liksom frivilliga svenska nazister – samarbetade med den norska motståndsrörelsen. Särskild måltavla var landsförrädaren Vidkun Quisling och en Ragnarok-konspiration organiserades för att kidnappa NS-ledaren. Jacobsen var med i planeringen. Tanken var att han skulle ta ledarrollen, men planerna rann ut i sanden. Allt detta har i efterhand – i vissa kretsar – tolkats som ursäktande gentemot Jacobsen, men bör tolkas utifrån fascistisk ideologi och ultranationalism. Hans S. Jacobsens lojalitet riktades mot Norge och nationalsocialismen – inte mot Tyskland, såsom visserligen nazistisk men ändå rasligt underlägsen främmande makt.

Trots problemen ansåg Ragnarok att den tyska ockupationen innebar möjligheter angående den nya religionen. Mot slutet av 1942 gick rörelsen till offensiv mot kristendomen, vilket oroade NS-ledaren Vidkun Quisling enormt. Det existerade en informell överenskommelse mellan kyrkan och Quisling-regimen – nazisterna undvek att blanda sig i kyrkans roll, så länge kyrkan undvek politiken. Jacobsen å andra sidan ville mycket gärna hålla bensin på denna latent konflikt, vilket han också gjorde. Ragnaroks förlag utgav boken *Forfedrenes stemme* (”Förfädernas röst”), en antikristen andaktsbok med kontemplerationer över ”den nordiska anden”. Enligt skriften har den nordiska människan förlorat kontakten med sina förfäder, vilket inte var fallet i hednisk tid. Men Jahve och Jesus – ”de hatfulla ögonen från Sinai” – och deras religion kristendomen ”snöpte den nordiska anden i rep som kvävde allt liv, band vår ande in i lögn och bedrägeri”.⁵⁵ Den norska reaktionen på boken blev ett ramaskri som skrämde till och med Hans S. Jacobsen. *Forfedrenes stemme* visade sig vara en bokstavig gudagåva till de norska antinazisterna, som kunde – inför den kristna norska allmänheten – peka på att det var denna antikristenhet som var nazismens sanna ansikte. Även det nazistiska prästerskapet reagerade med avsky, ofta från predikstolen, varpå boken såldes i enorma upplagor till nyfikna. Quisling och ledningen för NS oroades väldigt, men ett rykte gjorde att en kraftfull reaktion föreföll vanskelig. Det sades att bakom pseudonymen som skrivit boken, Wulff Sørensen, dolde sig ingen mindre än *Reichführer-SS* Heinrich Himmler.

⁵³ Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 293.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Terje Emberland, *Religion og rase* (Oslo, 2003), sid 299.

Ryktet spreds med stor hastighet och även Hans S. Jacobsen skrev i sitt eget exemplar att Himmler var den verkliga författaren. Troligen var det inte sant (mest sannolik som författare var en man vid namn Frithiof Fischer). Men helt osannolik var ändå inte gissningen. Himmler var extremt intresserad av Ragnaroks konstruktion av en ny icke-kristen religion.

Den religiöse sökaren Himmler

Heinrich Himmler växte upp i en varmt religiös katolsk familj i Bayern men gick 1936 ur den katolska kyrkan, efter en längre tid av religiös kris.⁵⁶ Det ständigt återkommande problemet för Himmler var huruvida Jesus varit en jude eller ej – eller mer specifikt, huruvida Jesus var av acceptabel raslig börd. Enligt Bibeln var Kristus moder, jungfru Maria, en jude och det var en avgörande sanning för Himmler, oavsett Kristi gudomliga faderskap. Varför skulle SS i en sådan situation skydda grundaren av en 2000-årig religion från sin egen judiskhet? Svaret för nazismen låg i politiska realiteter. Inte ens nazidiktaturen i Tyskland hade råd att skrämra de talrika kristna tyskarna (som ofta var särskilt hängivna nazister) med hädiskt tal, angående Guds son. Vissa nazistiska framstötter mot katolicismen gjordes visserligen, inte minst utifrån att katolska kyrkan sågs som en utmaning mot nazistpartiet NSDAP:s maktmonopol. Detta besvarades med nationell och internationell katolsk oro över att den tyska nazismen ”söka göra Kyrkan till statens slavinna”.⁵⁷ Denna kraftfulla katolska motreaktion skrämde de nazistiska eliterna och de antikatolska aktionerna upphörde (händelseförloppet är intressant, eftersom det visar hur lyhörd mot den breda opinionen en diktatur som Nazityskland måste vara). Heinrich Himmler påverkades naturligtvis av detta. Hans medvetenhet om sina hedniska religiösa strävandens politiska otillräcklighet syntes i en intern SS-promemoria från juni 1937 där han beordrade att ”i ideologisk träning förbjuder jag varje attack gentemot Kristus som person”.⁵⁸ Himmler hade visserligen kolleger inom den nazityska eliten som egentligen delade hans antikristna övertygelser, exempelvis propagandaministern Joseph Goebbels och partisekreteraren Martin Bormann. Men dessa förstod ännu bättre omöjligheten för nazistpartiet NSDAP att bli officiellt kristendomskritiskt. Att i det läget försöka införa en ny hednisk germansk statsreligion ansågs i sammanhanget fullständigt barockt. Faktum är att Heinrich Himmler närmast var utsatt för mobbning angående sina religiösa grubblerier, internt inom Nazitysklands innersta

⁵⁶ Richard Steigmann-Gall, ”Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian were the ’Pagans’”, *Central European History* (2003), 36, sid. 75. För den fortsatta framställningen om nazitysk religion, se framför allt denna artikel. Angående Heinrich Himmlers uppväxt, se Katrin Himmler, *The Himmler Brothers: A German Family History* (London, 2007).

⁵⁷ Citatet är hämtat ur den tyska katolska tidskriften *Der Senderbote des göttlichen Herzens Jesu* och fick stor internationell spridning via Vatikanens försorg. Den svenska ordalydelsen ur *Credo – Katolsk Tidskrift* (årgång 14, april 1933, nr. 4), sid. 89. Tack till fil. dr. Mikael Nilsson för tillhandahållandena av dessa uppgifter.

⁵⁸ Richard Steigmann-Gall, ”Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian were the ’Pagans’”, *Central European History* (2003), 36, sid. 76.

maktcirkel. Denna hånfullhet gällde även Adolf Hitler själv, som bakom stängda dörrar retades med sin SS-chef:

Vilket nonsens! Här har vi till slut nått en tidsålder som har lämnat all mysticism bakom sig, och nu vill han [Himmler] återinföra allt det där. Föreställ er bara! Någon dag i framtiden kommer de väl att göra om mig till ett SS-helgon?⁵⁹

Heinrich Himmler hade dock en allierad angående tankarna på en ny religion i Nazityskland – den nazistiske ideologen Alfred Rosenberg. Men denne hade alldeles för låg prestige inom den tyska nazismen för att på allvar kunna hjälpa till i frågan. Rosenberg drömde om att bli nazismens främste intellektuelle och skrev hyllmeter med böcker, varav den viktigaste var *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* ("Myten om det tjugonde århundradet") från 1930.⁶⁰ För Rosenberg var mytifierad rasism – en kult kring *blodet* – den nya religionens centrum. Men han hölls på armlängds avstånd av Hitler som betraktade den estlandsfödde Rosenberg som "en smalspårig balt som tänker fruktansvärt krångligt". Rosenbergs bok fick inte något officiellt erkännande från nazistpartiet NSDAP och partiets officiella förlag vägrade ge ut den (dock kom den ut på annat förlag och såldes i stora upplagor). Men medan Alfred Rosenbergs inflytande, prestige och makt ständigt minskade under Tredje rikets korta historia så befann sig Heinrich Himmlers position i motsatt färdriktning. Såsom *Reichsführer-SS* och chef för den tyska polisen kunde Himmler 1943 lägga till titeln som inrikesminister och blev därmed Nazitysklands näst mäktigaste man, efter Adolf Hitler. Himmler kunde på egen hand utforma vad han ansåg vara eliternas elit – en utvald krets av SS-män som han benämnde "prästerskapet". Dessa män skulle tömmas på kristet innehåll och fyllas med något anti-kristet utifrån en metodik som Himmler hämtade från Jehovas vittnen (en organisation han beundrade samtidigt som vittnenas frireligiösa fanatism gjorde att de placerades i koncentrationsläger). Frågan var vad Himmlers nya anti-kristna religion skulle ha för innehåll och här blev SS-chefen märkbart vag och osäker, därav intresset för de norska nazisterna i Ragnarok och deras specifika religiösa konstruktion. Dennas konkreta karaktär skiljde sig från Himmlers allmänna ordalag, enligt vilka tyska förfäder, den tyska jorden och det tyska blodet skulle tillbedjas och dyrkas. Som ny kristusgestalt experimenterade Himmler ibland med den mytiske kung Heinrich I från 900-talet, vars reinkarnation han understundom ansåg sig vara (tusenårsjubileet av den gamle konungens död firades ståtligt 1936). Asiatiska religiösa

⁵⁹ Richard Steigmann-Gall, "Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian were the 'Pagans'", *Central European History* (2003), 36, sid. 82.

⁶⁰ Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit* (München, 1930).

influenser observerades av Himmlers omgivning men samtidigt fanns antisemitiska tankar om att judarnas sammansvärjningar i själva verket leddes av Dalai Lama i Tibet. Andra samtida källor antyder ett specifikt hat hos Himmler gentemot katolicismen, som präglade hans familjebakgrund. Men detta hindrade inte Himmler från att tillåta sina barn att be katolska kvällsböner innan sänggåendet. På direkt fråga 1940 angående varför Himmler kände fiendskap mot katolska kyrkan, som ju varit judenhetens svurna fiende under århundraden, kunde Himmler inte svara. ”Det där är något som Führern ensam måste besluta om”, fick han ur sig.⁶¹

En freudiansk analys skulle möjligen spekulera i att Himmlers hat mot katolicismen hade mer med hans relation till sin ultrakatolske fader än med fascismens alternativa moderniteter. Bland dagens kristna högerintellektuella – främst i USA – återkommer dock ofta tanken om fascismen som ateistisk ideologi (tillsammans med kommunismen). I bakgrunden finns den politiska idén att ateism och sekularitet är något fördärvande som leder till totalitär diktatur. Men enbart i de exempel som hittills nämnts i detta verk ser vi tvärtom att fascismerna under mellankrigstiden påfallande ofta hade ett nära förhållande till religion i allmänhet och kristendom i synnerhet. Fascister förefaller ha en väldokumenterad fallenhet för religiösa och metafysiska grubblerier. Samtidigt är religion respektive sekularitet ett ämne som ägnats en hel del uppmärksamhet inom forskningen om moderniteten. Dominerande religiösa maktcentrum som den katolska kyrkan spelade en central roll i de förmoderna samhällena som kollektiv identitetsskapare, en roll som företeelsen förlorade i de moderna nationalstaterna – som ofta benämns *sekulära samhällen*. En aspekt som framhålls är att moderniteten separerar mellan den offentliga och den privata sfären och att moderniteten förpassat religionen från den förra till den senare. Detta har å andra sidan ifrågasatts av Michel Foucault, som hävdar att makt i moderna stater förmedlas via dominanta diskurser som kan både vara sekulära och religiösa. Vilket antyder att den sekulära aspekten hos moderniteten kan vara en illusion.

5. Osynliga religioner.

Upplysningstiden samt de franska och amerikanska revolutionerna mot slutet av 1700-talet innebar ett hårt slag mot kristendomens centrala roll i västerlandet. Sociologi och historia som vetenskaper föddes därefter mitt under de uppslitande processer – exempelvis urbanisering och industrialisering – som följde. Ateisten Karl Marx hävdade att dessa processer måste leda till konflikter och förklarade att religiositeten inte alls skulle minska i samhällena, snarare tvärtom, eftersom religionen tjänade syftena hos de styrande klasserna

⁶¹ Richard Steigmann-Gall, "Rethinking Nazism and Religion: How Anti-Christian were the 'Pagans'", *Central European History* (2003), 36, sid. 100.

(”opium för folket”). Varken Marx eller Engels väntade sig automatisk sekularisering. Andra 1800-talsteoretiker fruktade att samhällena skulle falla sönder om inte religion band ihop människorna socialt och moraliskt. Den franske sociologen Émile Durkheim ansåg sig finna belägg för att självmordsfrekvensen var lägre hos judar och katoliker än hos protestanter, vilket han förklarade med att de senare var mer fallna för den nya tidens ”överdrivna individualism”. Dessa varningar för individualismens konsekvenser har dock förekommit under hela modernitetens historia. Exempelvis hävdar rabbinen Jonathan Sacks att samma process pågår i nutiden:

Moderniteten är transitionen från öde till valmöjlighet. Samtidigt upplöser den de åtaganden och lojaliteter som förut låg bakom våra val. [...] Nuförtiden väljer vi därför att vi väljer. För att det är det vi vill; eller om det fungerar för oss; eller om det känns rätt för mig. Så fort vi har monterat ner en värld där de centrala dygderna höll stånd så återstår enbart personlig framgång och självförverkligande, den individualistiska kulturens nyckelvärden.⁶²

Sacks dramatiska slutsats är att värden som lojalitet och kärlek kommer att upphöra under det sekulariserade 2000-talet, vilket påminner en hel del om Durkheims drygt 100-åriga tankar. Vad Sacks glömmer är att den ”nya tiden” ständigt infunnit sig under dryga 200 år (om inte längre) och att mänsklighetens samhällen fortfarande existerar och fungerar ändå. Kärlek och lojalitet har överlevt trots sekularisering. Andra har tänkt längre. Max Weber skrev redan 1890 att den traditionella kyrkliga andlighetens tillbakadragande skulle ersättas av nya former av religion:

De forntida gudarna, berövade på sin magi och därför förvandlade till opersonliga makter, reser sig från sina gravar och återupptar den eviga kampen i hopp om att erövra makten över livet.⁶³

Flera forskare påpekar att första världskriget var en konflikt där den religionsliknande heligheten hos den egna nationen överkommunicerades på alla sidor. Durkheim observerade under kriget att den kollektiva upplevelsen av krigföringen – även bland de civila – gav upphov till en känsla av att tillhöra ”ett heligt förbund”, en sekulär upplevelse av religiositet inom ”nationen”. Han upptäckte därmed något mycket viktigt, nämligen att moderniteten var en process där två till synes motstridiga komponenter kunde samexistera och samverka:

⁶² Kenneth Thompson, ”Religion, values and ideology”, ur Robert Boccock, Kenneth Thompson (red.), *Social and Cultural Forms of Modernity* (Cambridge, 1992), sid. 327f.

⁶³ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 15.

Sekularisering och *sakralisering* (på engelska "sacralization"). Sakralisering förstås som ett fenomen där även icke-religiösa företeelser ges religiösa dimensioner. Modernitet innebär därmed inte att religiositeten minskar, utan att den utvecklas och ändrar form. Den anpassar sig till givna förutsättningar utifrån tid och plats. Sociologen Kenneth Thompson påpekar att det finns "osynliga religioner" som varit mycket bättre på denna anpassning än exempelvis de traditionella kyrkorna.⁶⁴ Konceptet *nationen* är det mest kända exemplet på en osynlig religion men det finns även andra ceremonier som konstruerats relativt nyligen, exempelvis det moderna julfirandet. Detta utvecklades i England under tidigt 1800-tal, samtidigt som världshistoriens första industrialisering skapat den första industriella arbetarklassen. Under 1830- och 1840-talens perioder av stark politisk oro konstruerade engelska filantropiska sällskap medvetet "julen" och de anknutna symbolerna om "Olde England" som moderna koncept för att lugna ner klasskonflikterna i ett "romantiskt försök att återskapa ett socialharmoniskt medeltida förflutet – att transportera de olika klasserna från nutidens antagonism till ett påhittat universum av samförstånd baserat på tradition", skriver Thompson.⁶⁵ All denna symbolik är numera kulturellt allmängods, även utanför västerlandet. Över hela världen ser julkorten ungefär likadana ut, med snöklädda samhällen där alla människor i klassöverskridande gemenskap samlas runt bykyrkan och sjunger julsånger. Konceptet angående "familjen", såsom mamma-pappa-barn, kommuniceras som ideal utifrån konservativt politiska utgångspunkter. De globala företagen Coca-Cola och Disney har under 1900-talet använt julen som "osynlig religion" i en process som sedan återknutits folkligt och populärt. Via Coca-Cola har världen fått veta hur jultomten ser ut, via Disney vet vi hur det perfekta julfirandet ser ut (angående jultomten personligen så har helgonet sankt Nikolaus från nuvarande Turkiet dessutom genomgått en raslig arisering och etniskt förflyttats till Nordpolen alternativt Finland). Denna koppling och återkoppling pågår ständigt och skänker en känsla av trygghet i potentiellt instabila konstruktioner som *nationen* eller *familjen*. Därmed fyller den ett religiöst behov även för den som tror sig vara övertygad ateist.

Den främste teoretikern angående politik i allmänhet – och fascism i synnerhet – som religiösa fenomen är den italienske historikern Emilio Gentile.⁶⁶ Hans stjärnstatus inom fascismforskningen innebär också att hans tankar är kontroversiella och hett omdebatterade, vilket inte hindrar att de är mycket intressanta. Gentile har en modell där fenomenet "sekulära religioner" innesluter flera områden – främst vetenskap, sport och politik. De

⁶⁴ Kenneth Thompson, "Religion, values and ideology", ur Robert Boccock, Kenneth Thompson (red.), *Social and Cultural Forms of Modernity* (Cambridge, 1992), sid. 332.

⁶⁵ Kenneth Thompson, "Religion, values and ideology", ur Robert Boccock, Kenneth Thompson (red.), *Social and Cultural Forms of Modernity* (Cambridge, 1992), sid. 338.

⁶⁶ Detta avsnitt bygger på Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001).

politiska sekulära religionernas uppkomst förknippar Gentile med masspolitiken och moderniteten, ett resultat av den institutionaliserade kyrkans förlust av total andlig maktdominans. Fenomenet uppstod på 1700-talet i USA, det första exemplet på sakralisering av politiken. Visserligen hade den politiska makten innan dess hänvisat till religion i årtusenden (exempelvis i devisen att en monark var ”konung av Guds nåde”). Men Gentile anser att USA:s tillblivelse, tolkad som modernitet, innebar att politiken tog sig in i den religiösa dimensionen och tillägnade sig – såsom eget väsen – en helig självuppfattning. Den amerikanska nationen har sedan dess ansett sig ha en unik och mystisk relation till Gud, en uppfattning som inte har med kyrkan hos något specifikt trossamfund att göra. Landet anser sig vara ”det nya Jerusalem” och trots att ingen referens till Gud gjordes i konstitutionen från 1787 avslutas varje insvärjning av ny amerikansk president med orden ”so help me God”. Så sent som 1954 deklarerade USA:s kongress att landet är ”one nation under God”. Och allt detta trots att USA bland sin befolkning rymmer varenda trosuppfattning som existerar i världen. Muslimer, buddhister, hinduister och tillbedjare av ”det stora spaghettimonstret”⁶⁷ inryms i denna nation under den kristna guden. Gentile kallar denna demokratiska form av politik för ”civil religion”:

Med civil religion menar vi ett system av tro, värden, myter, ritualer och symboler som skänker en aura av helighet över [exempelvis] Förenta staterna som politisk enhet och på landets institutioner, historia och öde i världen. [...] *Civil religion* är den konceptuella kategori som innehåller de former av sakralisering som garanterar pluralitet angående idéer, fri konkurrens angående utövande av makt och möjligheten för folket att avskeda statsstyret.⁶⁸

Begreppet ”civil religion” jämförs av Gentile med sitt antidemokratiska syskon, ”politisk religion”:

Politisk religion är sakraliseringen av ett politiskt system baserat på ett absolut maktmonopol, ideologisk monism⁶⁹ samt den obligatoriska och ovillkorliga underordningen av individen och kollektivet till dess kod av budord. Som en konsekvens är en politisk religion intolerant, erövrande och fundamentalistisk.⁷⁰

⁶⁷ Angående denna religion, se <http://www.venganza.org> (hämtat 120301).

⁶⁸ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. xiii respektive xv.

⁶⁹ Monism är en metafysisk term som står i motsatsställning till dualism och pluralism.

⁷⁰ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. xv.

Observera noga att termen ”politisk religion” inte inbegriper teokratiska system, där politiken underordnas en traditionell religion. Den japanska shintoismen, olika styren under katolska kyrkan, islamismen under Khomeini i Iran och så vidare – dessa styren är något annat. Istället är det fascismen som utgör världshistoriens första, främsta och enda exempel på en explicit ”politisk religion”. Även kommunismens diktaturer passar in under definitionen, men dessa använde aldrig begreppet ”religion” för att beskriva den egna ideologin och politiken. Det gjorde däremot fascismen. Med start i Italien uppstod tidigt en standard för fascistiska trossystem, myter, ritualer och symboler som utnämnde ”nationen” till ett metafysiskt gudomligt väsen. I Nazityskland heliggjordes den ariska rasen med *Der Führer* som frälsare och det tusenåriga rikets Messias.

Det förekommer en hel del debatt kring Gentiles koncept om fascismen som ”politisk religion”. Dels påpekas ibland att konceptet *religion* borde kräva gudomliga väsen – en eller flera gudar. Men Gentile pekar snarare på den fascistiska politikens inträngande i den traditionellt religiösa sfären. Den italienske filosofen Benedetto Croce skrev redan runt sekelskiftet 1900 att ”religion deriveras från behovet av ett koncept, angående verkligheten och livet samt nödvändigheten av riktning i relation till detta”.⁷¹ Utifrån en sådan definition spelar det mindre roll om en tro innehåller gudar eller inte. Andra menar att om fascismen som ”politisk religion” möjliggjordes av kyrkans tillbakagång, utifrån modernitet, så borde andra stater än det extremkatolska Italien ha drabbats av fascismen först. Den mest framstående av dessa kritiker är historieprofessorn Richard Bosworth vid universitetet i Reading. Han beskriver tankegången kring politisk religion som ”obekvämlig”⁷² och citerar Cambridge-historikern John F. Pollard:

Om italiensk fascism [...] adopterade religiösa dimensioner – *credo*, litania, budord och ritualer – så var det inte för att fylla ett sekulärt tomrum i det italienska samhället, utan för att detta gjorde rörelsen och regimen mer förståelig och acceptabel inför den vanlige italienaren, som var uppfödd i en levande och vibrerande katolsk kultur.⁷³

Argumentationen borde även vara giltig angående den tyska nazismens hjärtland i det djupt katolska Bayern. Den religiöst grubblande aspekten hos tysk nazism har vidare begrundats av historikern Richard Steigmann-Gall, som hävdar att nazismen varken var icke-kristen eller anti-kristen, utan en extrem form av protestantism. Utifrån detta resonemang avfärdade

⁷¹ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 11.

⁷² Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 4.

⁷³ Richard (R.J.B.) Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009), sid. 5.

Steigmann-Gall tankarna på nazismen som sekulär eller politisk religion.⁷⁴ Nazismen var ingen ersättning för kristendomen, utan traditionell kristendom – om än i en högst icke-ortodox form, anser Steigmann-Gall. Men hans smala definition av begreppen religion och sekularisering kan problematiseras. Historikern Milan Babík skriver att Steigmann-Gall enbart tolkar religion utifrån funktion:

Enligt detta funktionalistiska perspektiv så är en rörelse en sekulär religion enbart om dess innehåll är icke-kristet eller anti-kristet; dess länk till kristendomen är enbart att fylla samma funktion som kristendom: att skapa hopp och tro. Men denna modell angående sekulär religion som funktionellt substitut för traditionell religion är inte fullständig.⁷⁵

Vidare är det ett faktum, att de länder som under mellankrigstiden fick framgångsrika fascistiska rörelser, oftast hade stark nationell religiös kultur. Denna – snarare än sekularitet – gjorde dessa nationer mottagliga för religiösa dimensioner inom politik. En sådan politisk dimension behövde inte ens konkurrera med exempelvis Vatikanen, påvemakten och katolicismen. ”Sakralisering av politik innebär inte nödvändigtvis konflikt och antagonism gentemot traditionella religioner”, skriver Gentile.⁷⁶ Tvärtom kunde både politiska och kyrkliga maktcentra ömsesidigt förstärka den religiösa stämningen (”diskursen”, för att tala med Foucault) i ett samhälle. Gentile anser att förhållandet mellan politik och kyrka angående sakralisering av politiken följer ett mönster av härmning. En ”civil eller politisk religion härmar – medvetet eller omedvetet – den dominanta traditionella religionens metod att utveckla och representera ett system av tro och myter, definiera dogmer och etik samt strukturera liturgi”.⁷⁷ I bakgrunden fanns möjligheten för fascismen – såsom sakralt ultranationalistisk rörelse – att utnyttja den starkt religiöst färgade kulten kring *nationen* som uppstod tillsammans med nationalismen under 1800-talet och som blev västerländskt allmängods i och med första världskriget 1914-1918. Varje krigförande stat hävdade att Gud var på deras sida och skulle leda nationen till frälsning angående civilisation och den mänskliga existensen. För första gången användes moderna medier i produktionen av krigspropaganda, där fienden utmålades som mer än dödlig motståndare – han var *inkarnationen av Ondskan*. Samma sak gällde ”den inre fienden” som gömde sig såsom parasit eller cancer inom nationens ”kropp”. Även krigets chockerande

⁷⁴ Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919–1945* (Cambridge, 2003) och Richard Steigmann-Gall, ”Nazism and the Revival of Political Religion Theory”, *Movements and Political Religions* 5, nr. 3 (2004), 376-396.

⁷⁵ Milan Babík, ”Nazism as a Secular Religion”, *History and Theory*, 45 (2006), sid. 375-396.

⁷⁶ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 141.

⁷⁷ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 141.

massdöd och känslan av enorm katastrof, som spred sig allteftersom kriget rasade vidare, inspirerade religiösa känslor. Symbolism angående död och återuppståndelse, blodsmystik och offer, kulter kring hjältar och martyrer (de flesta krigförande länder uppförde exempelvis *den okände soldatens grav*) – allt detta skänkte fascismen under efterkrigstiden dess unika religiöst fundamentalistiska dimension. Den italienske liberalen Giovanni Amendola antecknade 1923:

Att äga makten är inte nog för fascismen: den behöver äga det privata medvetandet hos alla sina medborgare, den kräver att italienarna blir konvertiter. [...] Fascismen ställer samma krav som religion.⁷⁸

Samtiden noterade samma saker när Nazityskland grundades på 1930-talet. Den österrikiske historikern Karl Polanyi skrev 1935 att nazismen var en rörelse som innehöll fascismens verkliga essens, eftersom enbart i Tyskland hade fascismen ”avancerat till det avgörande stadium vid vilken politisk filosofi förvandlas till religion”.⁷⁹ Till och med i det relativt sekulära Storbritannien framhöll fascistledaren Oswald Mosley att fascismen var ”en tro med styrkan som hos en ny religion”.⁸⁰

Emilio Gentile har många fler samtida exempel som stöd för sin teori om fascismen som politisk religion. Dock råder ingen konsensus inom forskarvärlden om att han har rätt – han har inte lyckats övertyga. Framför allt finns en stor risk med Gentiles understrykande av fascismens religiösa dimension, nämligen att den förstärker stereotyperna om fascismens teatrala yttre. Detta var något typiskt för mellankrigstiden, inte för fascismen specifikt. Även dagens fascism har aspekter utifrån konceptet politisk religion, men dessa motsvarar inte på något sätt den mastodontiska operaföreställning som utgjordes av de fascistiska staterna 1925-1945. Den felaktiga tanken att fascismen kräver en ”karismatisk ledare” för att kunna betraktas som fascism har ett direkt släktskap med Mussolinis och Hitlers religiösa roller som sekulära Messias-gestalter. Men denna typ av politisk retorik är inte gångbar längre, sedan många år tillbaka. Däremot har Gentiles tankar varit fruktsamma, inte bara angående fascismen utan om hela moderniteten såsom den traditionellt betraktats som sekulär process. Konceptet ”alternativa moderniteter” visar utifrån fascismen, som neutralt studieobjekt (om detta överhuvudtaget är möjligt), att den enda väg – som västerländska liberaler ofta föreställer sig all samhällsutveckling – är en illusion. Modernitet kan manifesteras på alla möjliga vis. Gemensamt för de fascistiska statsbildningarna – utifrån

⁷⁸ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 33.

⁷⁹ Emilio Gentile, *Politics as Religion* (Princeton, 2001), sid. 37.

⁸⁰ Daniel Tilles och Salvatore Garau, *Fascism and the Jews: Italy and Britain* (London, 2010), sid. 11.

exempel som Rumänien, Nazityskland och Italien – var dock att experimenten var kortvariga. Den fascistiska alternativa moderniteten är förvisso inte död på 2000-talet, men den har fortfarande att bevisa sin bärkraft.

Henrik Arnstad, fil.mag. i historia

Fotnot. Denna essä är en redigerad version av kapitel fem i boken *Älskade fascism: de svartbruna rörelsernas ideologi och historia* (Arnstad, 2013).